

## บทที่ ๒

### แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนา

เนื้อหาในบทนี้ จะได้พิจารณาถึงแนวคิดและทฤษฎีบางประการที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนา โดยจะเริ่มตั้งแต่แนวคิดในการให้ความหมายแก่ศาสนา ปัญหาในการนับถือศาสนา ทศนะบางประการที่มีต่อศาสนา และทศนะของพุทธทาสภิกขุที่มีต่อการให้ความหมายแก่ศาสนา การเสนอเนื้อหาในบทนี้เพื่อที่จะให้เห็นว่า ในแง่มุมทั่วไปมีคำอธิบายเรื่องศาสนาว่าอย่างไร พุทธทาสภิกขุมีทศนะอย่างไรต่อแง่มุมดังกล่าว การเคลื่อนตัวของศาสนาที่ผ่านมามีลักษณะเด่นอย่างไรในการที่จะทำให้ศาสนาที่มีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกันนั้นเป็นไปเพื่อเป้าหมายที่แท้จริงของศาสนา พุทธทาสภิกขุมองเรื่องนี้อย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นการประมวลเนื้อหาอันจะนำไปสู่แนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุในบทถัดไป

#### ๒.๑ ศาสนาคืออะไร

##### ๒.๑.๑ แนวคิดในการให้ความหมายศาสนา

ศัพท์ว่า “ศาสนา” ในคำไทยนั้น ได้รับการแปลมาจากศัพท์ว่า “Religion” ที่มีความหมายโดยรวมว่า การปฏิบัติต่อพระเจ้า / ความผูกพันกับพระเจ้า โดยพิจารณาผ่านรากศัพท์คือ “Lig” และ “Leg” นักวิชาการไทยบางท่าน เช่น สุเมธ เมธาวิทยกุล คุณ โทจันทร์ เป็นต้น เห็นว่า การแปลศัพท์ “Religion” เป็น “ศาสนา” ในคำไทยที่มีฐานมาจากบาลีสันสกฤต ดูจะไม่สอดคล้องกันเสียเลยทีเดียว เพราะเมื่อถือความหมายตามรูปศัพท์ คำว่า “ศาสนา” ที่มีรากศัพท์มาจาก “สาสะ-ศาสะ” หมายถึง คำสอน, ข้อบังคับ<sup>๑</sup> จะเหมือนเป็นกิจวาทะต่างๆ ไม่ได้มีความจริงสูงสุด/ความจริงทางศาสนารองรับ นักวิชาการต่างประเทศบางท่านจึงมองว่า บางศาสนาที่เราเข้าใจนั้น เช่น พระพุทธศาสนา ศาสนาขงจื้อ เป็นต้น เป็นเพียงระบบจริยธรรมเท่านั้นไม่ใช่ศาสนาที่แท้จริง เพราะไม่ได้เชื่อมโยงถึงพระเจ้า อันเป็นความจริงสูงสุดทางศาสนาแบบเทวนิยม หากแต่เป็นเพียงคำสอนเรื่องความดีงาม

---

<sup>๑</sup> ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๐๐.

ของบุคคลและสังคมเท่านั้น หากพิจารณาจากแง่นี้ สิ่งที่จะเป็น “Religion” ได้ จึงเป็นเพียงศาสนาที่ ยึดโยงกับพระเจ้าเท่านั้น และ ศาสนากับจริยธรรมไม่ใช่อย่างเดียวกัน

มีการยอมรับร่วมกันว่า ศาสนามีองค์ประกอบหลักๆคือ มีศาสดาผู้เริ่ม/ก่อตั้งศาสนา (ศาสดา) มีคำสอนเกี่ยวกับศีลธรรมจรรยาและหลักความเชื่อ (ศาสนธรรม) มีพิธีกรรมทางศาสนา (ศาสนพิธี) มีสถาบันทางศาสนา (ศาสนสถาน) และมีผู้สืบทอดคำสอนทางศาสนา (ศาสนบุคคล)<sup>๒</sup> หากถือเอาเกณฑ์ดังกล่าวนี้ แม้ศาสนานั้นจะไม่ได้ยึดโยงกับพระเจ้าที่มีลักษณะบุคคล จัดได้ว่าอยู่ในขอบข่ายของศาสนา และที่สำคัญคือจริยธรรมกับศาสนาเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน เหมือนกับ ข้อสังเกตของ ปกรณ์ สิงห์สุริยา ที่ว่า

เมื่อพิจารณาผ่านกรอบทฤษฎีของนีเนียน สมาร์ท (Ninian Smart) ที่เสนอ ๗ มิติทาง ศาสนาคือ (๑) มิติของการปฏิบัติและพิธีกรรม (๒) มิติประสบการณ์และอารมณ์ความรู้สึก (๓) มิติเรื่องเล่าและเทพปกรณัม (๔) มิติคำสอนและปรัชญา (๕) มิติจริยธรรมและกฎหมาย (๖) มิติ สังคมและสถาบัน และ (๗) มิติวัตถุสถาน ทำให้เห็นว่า จริยธรรมคือส่วนหนึ่งของศาสนา<sup>๓</sup>

จากข้อความที่อ้างถึง ตามแนวคิดของนีเนียน สมาร์ท ใน (๕) คือมิติของจริยธรรมและ กฎหมายนั้น เราจะเห็นถึงจริยธรรมคือตัวลูกของศาสนา และหากยึดเอา ๗ มิติดังกล่าว จะเห็นว่า ศาสนามีความหมายที่กว้างทีเดียว ถึงอย่างนั้น เราอาจย่อให้เหลือเพียง ๓ ประการได้คือ (๑) มิติ ประสบการณ์ทางศาสนา ที่รวมถึงการปฏิบัติ พิธีกรรม และอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ทาง ศาสนา (๒) มิติเรื่องราวทางศาสนาที่รวมถึงคำสอน เรื่องเล่า และความคิดเบื้องหลังข้อความทาง ศาสนา (๓) มิติทางสังคมวิทยา ที่รวมถึงศาสนา คือสถาบันหนึ่งทางสังคม อันเป็นศูนย์รวมทางจิตใจ ของศาสนิก รูปธรรมที่เราพอจะมองเห็นได้คือวัตถุสถาน อันมีการสร้างขึ้นมาจากพลังศรัทธา ของศาสนิกในศาสนานั้นๆ แต่ดูเหมือนว่า สิ่งที่ศาสนาต้องการจริงๆ คือประสบการณ์ทางศาสนา อันเป็นมิติทางจิตใจมากกว่าความก้าวหน้าทางกายภาพ ดังนั้น ในการให้ความหมายทางศาสนาจึง มุ่งหมายไปที่การยกระดับจิตใจให้สัมพันธ์กับความจริงสูงสุด ที่บางศาสนาเรียกสิ่งนี้ว่า “พระเจ้า”

<sup>๒</sup> เสฐียร พันธงศรี, *ศาสนาเปรียบเทียบ*, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑-๑๒.

<sup>๓</sup> ปกรณ์ สิงห์สุริยา, *ศาสนากับจริยธรรม* ใน *สารานุกรมปรัชญาออนไลน์ฉบับสังเขป*, [on-line].

## ๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับที่มาของศาสนาโลก

นักวิชาการศาสนาได้แบ่งศาสนาโลกออกเป็น ๒ กลุ่มคือ กลุ่มศาสนาที่คงเหลือไว้เพียงความทรงจำของโลกในอดีต หากแต่ยังมีร่องรอยทางศาสนาอยู่ เช่น อุปกรณ์ในการประกอบพิธีกรรม คำสอน รูปเคารพ เป็นต้น เราเรียกศาสนากลุ่มนี้ว่า ศาสนาปฐมบรรพ (Primitive Religion) หรือ ศาสนาโบราณ และกลุ่มศาสนาที่ยังมีการสืบทอดศาสนามาจนถึงทุกวันนี้ เราเรียกว่า ศาสนาปัจจุบัน สิ่งที่น่าสังเกตคือ แม้จะมีการจัดแยกออกเป็น ๒ กลุ่ม แต่ดูเหมือนว่า ปรากฏการณ์ของศาสนาปัจจุบันคือภาพพัฒนาการของศาสนาปฐมบรรพ เช่น ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า/พระเจ้า ชีวิตหลังความตาย เป็นต้น อย่างที่ โจเซฟ แกร์ ตั้งข้อสังเกตว่า อันที่จริงไม่ได้มีศาสนาใดตายไปอย่างแท้จริง...เพราะเมื่อพิจารณาศาสนาใหม่ จะพบว่า เป็นแต่เพียงการเปลี่ยนแปลงรูปทรงใหม่ หากแต่เนื้อในยังประกอบไปด้วยศาสนาเก่า<sup>๔</sup>

ศาสนาทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลกนี้ โดยทั่วไปเราเข้าใจว่า ถ้าไม่มีมนุษย์ ศาสนาจะเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างศาสนาขึ้นมา ประเด็นนี้ พุทธทาสภิกขุกลับเห็นว่า แม้ว่าจะไม่มีมนุษย์ ศาสนาก็มีอยู่ แต่เป็นศาสนาของสัตว์ทั่วไป เราจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของแนวคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุในที่นี้ก่อน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงที่มาของศาสนาโลกทั้งกลุ่มศาสนาปฐมบรรพและกลุ่มศาสนาปัจจุบัน มีแนวคิดหลักที่ว่าด้วยที่มาของศาสนาโลกอย่างน้อย ๓ ประการคือ ความกลัว ความไม่รู้ และการชดเชยทางจิตวิทยา<sup>๕</sup> ทั้ง ๓ แนวคิดนี้เป็นสิ่งสืบเนื่องถึงกัน

มนุษย์โบราณอยู่ท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ แต่ความสมบูรณ์ของธรรมชาติกลับสร้างความงุนให้กับมนุษย์อย่างยิ่ง ปรากฏการณ์ตามความเป็นจริงของธรรมชาติที่เกิดขึ้น เช่น ไฟร้อง ลมพายุพัด กลางคืน กลางวัน พระจันทร์เสี้ยว พระจันทร์ดับ เป็นต้น มนุษย์ไม่ได้รู้ตามความเป็นจริงของสิ่งที่เกิดขึ้น ความไม่รู้ซ่อนเร้นความกลัวภัยอยู่ภายใน ภาวะเช่นนี้ คือความบกพร่องทางจิต ที่เกิดขึ้นจากความไม่รู้ส่งผลเป็นความหวาดกลัวที่สัมพันธ์กับปรากฏการณ์ของธรรมชาติ มนุษย์ต้องหาทางออกตามสติปัญญาที่วิเคราะห์ได้ในขอบเขตที่จำกัด เมื่อพบทางออก อาจจะได้ด้วยการลองผิดลองถูกหรือความเชื่อตามคำบอกเล่าและการคาดเดาก็ตาม ครั้นเห็นว่าทางออกแบบนี้เป็นวิธีการที่เราควรจะพึงพาต่อไป จึงสืบทอดรูปแบบชีวิตดังกล่าวและก่อเกิดเป็น

<sup>๔</sup> ดูรายละเอียดใน โจเซฟ แกร์, ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร, แปลโดย พิน ดอกบัว (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒.

<sup>๕</sup> ดูรายละเอียดได้จาก สมภาร พรหมทา, มนุษย์กับศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๖), หน้า ๓๐-๓๕.

ศาสนาขึ้นในภายหลัง อย่างไรก็ตาม ความไม่รู้และความกลัว ดูเหมือนจะเป็นประเด็นหลักเกี่ยวกับที่มาของศาสนา

มีแนวคิดอีกจำนวนหนึ่งที่น่าจะพิจารณาได้ว่าเป็นที่มาของศาสนานอกเหนือจากที่กล่าวมานั้น คือแนวคิดเกี่ยวกับความต้องการศาสนาและแนวคิดเกี่ยวกับประสบการณ์พิเศษ

#### ก. แนวคิดเกี่ยวกับความต้องการศาสนา

ความต้องการของมนุษย์เรานั้นอาจแบ่งได้ ๒ ส่วนคือ ความต้องการทางกายภาพและความต้องการทางจิต ทั้ง ๒ ส่วนมีความสัมพันธ์ถึงกัน

ความต้องการทางกาย เป็นธรรมชาติทั่วไปที่ไม่แตกต่างจากสัตว์ แต่ความต้องการทางกายในบางครั้งเราสามารถหักห้ามได้ด้วยความต้องการทางใจ อันอาจเป็นความต้องการที่จะพัฒนาตนให้สูงขึ้น เช่น ร่างกายอาจครั่นคร้ามต้องการการปลดปล่อยทางเพศ ขณะที่จิตใจอาจมองว่าพฤติกรรมแบบนั้นจะเป็นการสร้างความเสียหายให้กับร่างกายเอง เรามีสิ่งที่ดีกว่าการเข้าไปพัวพันกับการปลดปล่อยความต้องการทางเพศ และเราก็เลือกในสิ่งที่ใจเสนอให้ใหม่นั้น ในทัศนะของฮินดูมีแนวคิดเกี่ยวกับการหักห้ามเรื่องดังกล่าวอย่างเข้มงวดในวัยพรหมจารี คือการไม่ยุ่งเกี่ยวกับเพศตรงข้าม (และเพศเดียวกันในทางกามารมณ์) ในการหักห้ามด้วยใจนี้ เพื่ออุดมคติบางประการทางศาสนา

งานวิชาการทางจิตวิทยาพฤติกรรมมนุษย์ มองว่า ความต้องการทางกาย (Physiological needs) คือความต้องการปัจจัยสี่และปัจจัยอื่นเพื่อความอยู่รอดของตัวมนุษย์เอง เช่น ต้องการอาหารที่อยู่อาศัย อากาศบริสุทธิ์ การพักผ่อน ความต้องการทางเพศ การเคลื่อนไหว เป็นต้น ความต้องการ (needs) ดังกล่าว เกิดขึ้นจากภาวะความเครียดในร่างกายเอง จากนั้นจะสืบทอดเป็นแรงขับ (drive) แรงจูงใจ (motive) และแสดงพฤติกรรม (behavior) ในภายหลัง<sup>๖</sup> อย่างไรก็ตาม สิ่งทำงานทางจิตวิทยาพฤติกรรมมนุษย์เสนอคือ ความต้องการทางกายของมนุษย์ไม่แตกต่างจากสัตว์ทั่วไป อาจสอดคล้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่มองว่ามนุษย์อยู่ในกลุ่มของสัตว์ ความต้องการทางกายภาพจึงไม่แตกต่างกัน

สำหรับความต้องการทางใจ จำนวนหนึ่งเราต้องอาศัยความสำเร็จจากร่างกาย เช่น การที่เราอยากบูชาเทพเจ้า เราต้องการสัญลักษณ์แทนเทพเจ้าที่เราเคารพ เราต้องอาศัยร่างกายเพื่อการประดิษฐ์หรือการแสวงหาสิ่งนั้นมา เมื่อเราได้มาแล้วและได้ทำการบูชา ใจของเราจะเบาขึ้นเพราะ

---

<sup>๖</sup> ดูรายละเอียดใน กัลยา รักหลวง และคณะ, *มนุษย์กับการดำเนินชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ฯ, ๒๕๕๒), หน้า ๘๔.

เราได้รับในสิ่งที่เราต้องการแล้ว แต่ความต้องการทางใจไม่ใช่เพียงเท่านั้น ในเมื่อใจไม่เคยอิ่มเต็ม ใจจึงแสวงหาความอิ่มเต็มตลอดเวลา ศาสนาที่พัฒนาการจากสมัยโบราณมาจนถึงศาสนาปัจจุบัน คือ การพัฒนาเพื่อจะหาสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต เราจึงตอบรับศาสนาและพัฒนาให้สอดคล้องกับความเป็นตัวเรา

พระพุทธศาสนาเห็นว่า ความต้องการเกิดจากจากสัมผัสทั้ง ๖ ทางรูป รส กลิ่น เสียง กาย และอารมณ์ทางใจ ที่สัมผัสแล้วน่าปรารถนายินดี (กามตัณหา) ความต้องการมี/เป็นในสิ่งที่ยังไม่มี ไม่เป็น (ภวตัณหา) และความต้องการที่จะพ้นไปจากความเป็น/ความมี ที่มีที่เป็นอยู่ (วิภวตัณหา) รวมเรียกว่า ตัณหา ๓ ประการ<sup>๓</sup> หากพิจารณาผ่านหลักกรรมหมวดไตรวิภวจะ ตัณหาจะจัดอยู่ในกลุ่มของกิเลส กิเลสผลักดันให้เกิดการกระทำ (พฤติกรรม) เมื่อกระทำแล้วจะมีผลของการกระทำ (วิบาก) ผลอย่างหนึ่งในทางจิตคือการเพิ่มตัณหาให้มากขึ้น

มีอีกทฤษฎีหนึ่ง ที่น่าจะนำมาพิจารณาคือ ทฤษฎีความต้องการ (Theory of Needs) ของ มาสโลว์ หรือทฤษฎีลำดับความต้องการของมาสโลว์ (Maslow's Hierarchy of Needs)

ความคิดพื้นฐานของทฤษฎีนี้คือการเห็นว่า ความต้องการเป็นปัจจัยพื้นฐานของพฤติกรรม มนุษย์มีความต้องการตลอดเวลา ความต้องการของมนุษย์จะเริ่มจากความหยาบไปสู่ความละเอียด ซับซ้อน<sup>๔</sup> มาสโลว์ได้เสนอทฤษฎีความต้องการจาก ๕ ขั้นคือ (๑) ความต้องการด้านสรีระ (Physiological needs) (๒) ความต้องการความปลอดภัย (Safety Needs) (๓) ความต้องการความรัก หรือสังคม (Belongingness of Social Needs) (๔) ความต้องการความนิยมนับถือในตน (Esteem Needs) (๕) ความต้องการพัฒนาศักยภาพของตน (Self-Actualization)<sup>๕</sup> และได้พัฒนาทฤษฎีนี้ออกเป็น ๘ ขั้นคือ (๑) ความต้องการทางด้านสรีระ (Physiological Needs) (๒) ความต้องการความมั่นคงและปลอดภัย (Safety and Security Needs) (๓) ความต้องการความรักและการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม (Love and Belonging) (๔) ความต้องการเกียรติและศักดิ์ศรี (Self-Esteem Needs) (๕) ความต้องการด้านการรู้คิด (Cognitive Needs) (๖) ความต้องการด้านสุนทรีภาพ (Aesthetic Needs) (๗) ความต้องการพัฒนาตนเองอย่างแท้จริง (Self-Actualization)<sup>๖</sup>

<sup>๓</sup> ส.นิ.อ. (ภาษาไทย) ๒/๖๓/๑๒๘.

<sup>๔</sup> ดูรายละเอียดใน จิราภรณ์ ตั้งกิตติภากรณ์, **จิตวิทยาทั่วไป**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

<sup>๕</sup> สิริอร วิชชาวุธและคณะ, **จิตวิทยาทั่วไป**, (กรุงเทพมหานคร : สามลดา, ๒๕๕๔), หน้า ๒๕๓.

<sup>๖</sup> จิราภรณ์ ตั้งกิตติภากรณ์, **จิตวิทยาทั่วไป**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๕๔-๑๕๖.

ใน ๘ ขั้นนั้น เราอาจพิจารณาได้ว่า ๔ ขั้นแรก จะโน้มเอียงไปด้านความต้องการทางกายภาพ โดยเฉพาะความต้องการขั้นที่ ๑ เพราะความต้องการดังกล่าวยังอาศัยโลกทางกายภาพเป็นเกณฑ์ในการประเมินความชอบพอของตน จริงอยู่ความต้องการใน (๓) และ (๔) อาจดูเหมือนเป็นเรื่องทางจิต แต่สิ่งดังกล่าวมีเกณฑ์การวัดทางกายเป็นหลัก เพราะแม้ต้องการความรัก ก็เป็นความรักแบบต้องการคนอื่นและการยอมรับจากคนอื่น แม้ต้องการเกียรติและศักดิ์ศรี ก็เป็นเกียรติและศักดิ์ศรีในฐานะคนคือส่วนหนึ่งของสังคมและสังคมยกย่องเชิดชู ส่วนลำดับขั้นที่ ๕ และ ๖ นั้น ดูเหมือนจะเป็นลำดับขั้นของพัฒนาการแห่งความต้องการทางจิต ในลำดับขั้นที่ ๕ คือขั้นของการพยายามจะเข้าใจความจริงของสรรพสิ่ง ลำดับขั้นที่ ๖ คือการมองเห็นระเบียบแบบแผนของสรรพสิ่ง ส่วนลำดับขั้นที่ ๗ จะเป็นความพยายามเพื่อการเข้าถึงความจริง และลำดับสุดท้าย คือการบรรลุถึงความจริง

สำหรับศาสนาแล้ว จะเป็นเรื่องของความต้องการทางใจมากกว่า หากจะตอบสนองความต้องการทางกาย ก็เพื่อสนับสนุนความต้องการทางใจเป็นหลัก เพราะศาสนาเป็นเรื่องของจิตใจ ศาสนาปฐมบรมภพมักให้ความสำคัญกับจิตใจที่เชื่อมโยงกับเทพเจ้า ส่วนศาสนาปัจจุบันมักให้ความสำคัญกับความจริงสูงสุดทางศาสนา/ความจริงทางศาสนา อาจจะไม่ใช้เทพเจ้าเสมอไป

อย่างไรก็ตาม มนุษย์ไม่เคยเพียงพอในสิ่งที่มนุษย์ได้รับมา ดังนั้น เราจึงแสวงหาอยู่ร่ำไป บางครั้งเราอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี อุดมสมบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ เราอาจพอใจกับชีวิตแบบนี้เพียงชั่วคราว แต่เมื่ออยู่กับมันจนเคยชิน เราจะรู้สึกถึงความเป็นสิ่งเดิมๆ เราต้องการสิ่งที่มีมากกว่าสิ่งที่ได้รับนั่นคือความไม่เคยอึดเต็ม ความต้องการศาสนานั้น ในแง่หนึ่งคือการขจัดสิ่งที่ขาดหายไป ในชีวิตก็ได้ แต่ในบางศาสนาเป็นความต้องการที่จะหลุดพ้นไปจากสิ่งที่มีที่เป็นอยู่ คือความไม่พอใจกับสภาพนั้นๆ จึงเป็นความต้องการสิ่งที่ดีที่มีมากกว่านั้น ศาสนาแบบอ้อนวอน อาจยุติเพียงความต้องการอยู่กับสิ่งที่มีและความต้องการจะมีในสิ่งที่ยังไม่มีทางกายภาพ เช่น ปัจจัยสี่สมบูรณ์ความปลอดภัยในชีวิต ศาสนาที่นอกเหนือจากศาสนาแบบอ้อนวอน อาจเลยไปกว่าการพึ่งพาปัจจัยภายนอก อันเป็นการพยายามเพื่อให้ตนเองพ้นไปจากสภาพความทุกข์ทางกายและใจ

#### ข. แนวคิดเกี่ยวกับประสบการณ์พิเศษ

ประสบการณ์ทางศาสนามีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากประสบการณ์ทั่วไป โดยประสบการณ์ทั่วไปจะให้น้ำหนักกับประสาทสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย ขณะที่ประสบการณ์ทางศาสนาจะให้ความสำคัญกับสัมผัสทางจิต

ประสบการณ์พิเศษ เป็นการรู้ถึงความลึกซึ้งของบางสิ่งที่ศาสนากล่าวไว้ เช่น นรก สวรรค์ อติธาดา เป็นต้น ในตัวอย่างหลังนี้ ปัจจุบันมีการวิจัยทั้งในประเทศและต่างประเทศที่ยืนยัน

ความมีอยู่ของอดีตชาติ<sup>๑๑</sup> หากเราได้ศึกษาประวัติของศาสนาแต่ละศาสนา ศาสนาเหล่านั้นจะมีประสบการณ์พิเศษที่แตกต่างจากคนทั่วไป อย่างโมเสสพบพระเจ้าบนภูเขา มุฮัมมัดได้รับการสื่อสารจากเทพวิราร พระพุทธเจ้าตรัสรู้ริยสัจ ขณะที่คนทั่วไปไม่สามารถจะมีประสบการณ์อย่าง ที่ศาสนาทั้งหลายมี ดังนั้น ประสบการณ์พิเศษจึงเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล ที่ไม่สามารถจะถ่ายทอดให้ใครได้ นอกเสียจากว่าบุคคลนั้นจะมีลักษณะพิเศษกว่าคนทั่วไป (อันหมายถึงการปฏิบัติจนเกิด ประสบการณ์พิเศษด้วย)

ศาสนาโลกจำนวนหนึ่งที่ยังคงเป็นศาสนาได้จนทุกวันนี้ ส่วนหนึ่งคือความพิเศษของ ประสบการณ์ทางศาสนาที่เราไม่อาจหาได้จากงานทางวิทยาศาสตร์ ประสบการณ์พิเศษอาจแยก ออกเป็น ๒ ลักษณะคือ การล่วงรู้ความลับของโลกและสรรพสิ่ง เช่น การล่วงรู้ว่าจะเกิดการเลื่อน ใหญ่ของรูปนามเป็นสิ่งที่มียุอยู่จริง แต่ยังไม่อาจเข้าใจได้ว่าทำไมสิ่งนี้จึงมียุอยู่จริง การล่วงรู้ว่าจะพระผู้ เป็นเจ้าคือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการเคลื่อนไหวทั้งหลาย เป็นต้น และ การบรรลุถึงความจริงตาม ธรรมชาติ คือการรู้ชัดเจนถึงความจริงของโลกและสรรพสิ่ง ตามธรรมชาติที่เป็นจริง เมื่อธรรมชาติ เป็นอย่างนี้เราสามารถจะปลดปล่อยตัวเองให้เหลือเพียงธรรมชาติล้วนๆ ได้

การได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของศาสนา จะพบว่า ในแต่ละศาสนาจะมีการกล่าวถึง ประสบการณ์พิเศษ บางคนสามารถดึงเอาพลังจากประสบการณ์พิเศษไปใช้รักษาโรคและการ ปกป้องภัยอันตราย ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น บางคนสามารถมองเห็นสัตว์ต่างมิติที่คนทั่วไปไม่สามารถ มองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ขณะที่บางคนสามารถเข้าใจสิ่งที่มองเห็นทางกายภาพแตกต่างจากความ เข้าใจของคนทั่วไป เพราะเหตุที่ศาสนาทั้งหลายมีประสบการณ์พิเศษและศาสนิกบางคนมี ประสบการณ์พิเศษ จึงเป็นที่มาของศาสนาในลักษณะของการปฏิบัติและพิธีกรรม อย่างที่นิยมน สมารถได้เสนอไว้ในมิติที่ ๑ ส่วนประสบการณ์พิเศษจะอยู่ในมิติที่ ๒ ในการนำเรื่องประสบการณ์ พิเศษมากล่าว ก็เพื่อจะให้เห็นว่า ประสบการณ์พิเศษมีส่วนในการก่อรูปแบบศาสนาขึ้นมา และ ประสบการณ์พิเศษนี้เป็นสิ่งสำคัญในการเข้าใจศาสนาที่แท้จริงตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ เพียงแต่ประสบการณ์พิเศษที่พุทธทาสภิกขุกล่าวถึง อาจไม่ได้ลึกล้ำเหมือนกับที่เหล่าศาสนาและ เหล่าสาวกบางคนมีอยู่เฉพาะตน

---

<sup>๑๑</sup> ศึกษาเพิ่มเติมได้ในงานเขียนของ นายแพทย์ ประสาน ต่างใจ, ชีวิตหลังตาย : วิเคราะห์อย่างเป็น วิทยาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ กรีนพีซ, ๒๕๓๙), ทั้งเล่ม., คูณณของ พ.อ.(พิเศษ) เสนาะ จินด รัตน์, ตายแล้วไปไหน, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนโลกทิพย์, มปป), หน้า ๑-๒๕., บทสัมภาษณ์คุณพัชรินทร์ จาก รายการดีสิบ [on-line].Available: <http://www.youtube.com/watch?v=XTmrEvKb3ZA>, (๕ มกราคม ๒๕๕๕) เป็นต้น

ทางปรัชญา ประสบการณ์พิเศษที่กล่าวถึงนี้ หมายถึง อัจฉตติกญาณ (Intuition) ที่แปลว่า ความรู้ภายใน ประเด็นนี้ ราชบัณฑิตยสถานได้อธิบายไว้ว่า อัจฉตติกญาณ คือการที่จิตเกิดความรู้แจ้งชัดเจนโดยตรง ไม่ต้องอาศัยการอ้างเหตุผลหรือความรู้อื่นเป็นตัวกลาง มีความหมายที่ต่างจากการอนุมาน (Inference) ที่จะต้องอาศัยความรู้อื่นก่อนสรุปเป็นอีกหน่วยความรู้หนึ่ง แบ่งเป็น การอนุมานแบบนิรนัย (Deduction) และอนุมานแบบอุปนัย (Induction) ในกลุ่มอัจฉตติกญาณนิยม (Intuitionism) มีความเห็นร่วมกันอย่างมั่นคงว่า ความรู้เอง (อัจฉตติกญาณ) เป็นบ่อเกิดที่สำคัญที่สุดของความรู้ มิติทางจริยศาสตร์จะหมายถึง ความดีและความชั่วเป็นสิ่งที่รู้ได้ด้วยอัจฉตติกญาณ<sup>๑๒</sup> จากคำอธิบายดังกล่าวนี้ ทำให้เข้าใจได้ว่า ประสบการณ์พิเศษมีความหมายต่อการเข้าใจและเข้าถึงความจริงทางศาสนาด้วย

### ๒.๑.๓ ที่มาของศาสนาและความหมายต่อชีวิต

ในการหาความหมายของคำว่า “ศาสนา” ที่ผ่านมาเป็นการหาความหมายในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างข้อความว่า “ศาสนา” กับ ลักษณะทางศาสนาที่ปรากฏในสังคม คำถามที่นำมาใช้กับกรณีนี้คือ “ศาสนาคืออะไร” และ “ศาสนามีลักษณะอย่างไร” แต่ถ้าเราพิจารณาว่าศาสนามีคุณค่าอย่างไร จะเป็นการหาความหมายของศาสนาที่มีต่อชีวิต อาจใช้กับคำถามที่ว่า “ศาสนามีประโยชน์อะไรกับชีวิต” หมายถึง ศาสนามีความหมายบางอย่างกับชีวิตหรือไม่ มีบางทัศนะเชื่อว่า มนุษย์เรานั้นขาดศาสนาไม่ได้ ข้อความนี้มีนัยให้พินิจอย่างน้อย ๒ ประการคือ ความไม่สมบูรณ์ของมนุษย์ และความดิ้นรนของมนุษย์ ดังนั้น ศาสนาจึงกลายเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจของมนุษย์ การที่เราขาดเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจไม่ได้ คือการที่เรายังหาความสมบูรณ์ในความเป็นมนุษย์ไม่ได้ เพราะความที่เราไม่สมบูรณ์ในความเป็นมนุษย์ เราจึงต้องดิ้นรนค้นหาความสมบูรณ์ให้กับตัวเองเพื่อให้ตัวเองเต็มอย่างสมบูรณ์แบบ

ศาสนาปฐมบรรพท์ให้ภาพเกี่ยวกับการบูชาต่อเทพเจ้า และเรามักจะวิเคราะห์ว่าการบูชาเทพเจ้านั้นเกิดจากความกลัวสิ่งที่เราอธิบายไม่ได้ในธรรมชาติ สิ่งดังกล่าวนี้มีอำนาจเหนื้อมนุษย์ เราได้จำลองภาพแทนสิ่งดังกล่าวมาแล้วทำการบูชา การบูชาเทพเจ้าจะมีลักษณะเด่นๆ ๓ ประการ คือ การบูชาเพื่อให้ได้สิ่งที่ปรารถนา การบูชาเพื่อการป้องกันอันตราย และการบูชาเพื่อการบรรเทาโทษที่คิดว่าเกิดจากผลของการกระทำด้วยตัวของมนุษย์เอง จึงไม่แปลกที่จะมองว่า การเอาชีวิตเข้าไปเกี่ยวกับข้องกับเทพเจ้าคือศาสนาที่แท้จริง ในขณะเดียวกัน เราก็มักจะวิเคราะห์ว่า การที่เราสร้าง

---

<sup>๑๒</sup> ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕-๕๐.



ภาพแทนปรากฏการณ์ของธรรมชาติ อันอาจอยู่ในรูปของเทพเจ้าประจำท้องฟ้า แม่น้ำ ฯลฯ เพราะเราไม่รู้ตามสภาพที่เป็นจริงของธรรมชาติ คือการไม่รู้บนหลักการของวิทยาศาสตร์ จากนั้นมนุษย์จึงซัดเซด้วยที่พึ่งคือศาสนา เพราะศาสนาคือสิ่งที่จะทำให้ชีวิตสมบูรณ์ได้

เราจะพบว่า ศาสตร์ทุกแขนงในเวลานี้ คือการหาความสมบูรณ์ให้กับชีวิตมนุษย์ มากกว่าสามพันปีที่เราศึกษามาว่าศาสนาเกิดขึ้นมาพร้อมกับมนุษย์ มีบางความคิดที่เราักไม่ได้กล่าวถึงคือความคิดที่ว่า เราไม่ได้กล่าวถึงสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติอย่างแท้จริง เพราะถ้าเราแล้ว เราจะกล่าวพอที่จะต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้ผ่านพ้นไปจากอุปสรรคหรือไม่ มนุษย์อาจมีสัญชาตญาณเดิมเหมือนกับสัตว์ทั่วไป แต่ก็มีประสบการณ์พิเศษที่แตกต่างจากสัตว์ทั่วไปควบคุมด้วย เราจะล่วงรู้ความจริงของโลกและสรรพสิ่งด้วยประสบการณ์พิเศษนั้น และเมื่อทุกคนเข้าถึงความรู้ดังกล่าวนี้ ความเป็นของลึกลับจะถูกเปิดเผย ความพิเศษจะกลายเป็นเรื่องสามัญ ในบางศาสนา บุคคลที่มีประสบการณ์พิเศษจะไม่รู้สึกว่าเป็นพิเศษสำหรับมนุษย์สามัญนั้นคือความพิเศษ หากแต่มันเป็นธรรมชาติของมันอย่างนั้น ความพิเศษที่เราเข้าใจว่าเป็นความสามารถเปิดเผยเรื่องลึกลับอาจไม่พิเศษเท่ากับ “ข้อความเปลี่ยนคน” ที่ดูจะน่าพิศวงมากกว่า

ในการที่บอกว่า มนุษย์ขาดศาสนาไม่ได้ ในข้อนี้เพราะเรามองว่าศาสนาคืออะไรบางอย่างที่เราขาดไม่ได้ แต่ถ้ามั่นไม่ใช่อะไรบางอย่างที่วามัน หากแต่มันคือกิริยาของการดิ้นรนเพื่อการค้นหาความสมบูรณ์ของชีวิต ความกล้าที่จะไขข้อกังขา และรู้ว่าเราจะอยู่จบความเป็นมนุษย์ได้ คือการหาความหมายของชีวิต ซึ่งเราอาจจะเรียกสิ่งนี้ว่าศาสนา

## ๒.๒ ปัญหาการนับถือศาสนา

เมื่อเราไม่อาจปฏิเสธศาสนาได้ อันเนื่องด้วยการที่เรายังต้องดิ้นรนเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เราจึงแสวงหาศาสนาที่สอดคล้องกับความต้องการของชีวิตที่แตกต่าง ชีวิตทางศาสนาจึงมีรูปแบบที่ต่างกัน การยืนหยัดอยู่ในศาสนานั้นๆ ด้วยระยะเวลายาวนานจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต เราจะรู้สึกศาสนาเป็นสิ่งแปลกปลอมสำหรับชีวิต ขณะเดียวกันศาสนาก็กลายเป็นสิ่งที่ถูกต้องไปโดยปริยาย เมื่อเรารู้สึกว่าศาสนาที่เรายืนหยัดอยู่นั้นคือความถูกต้อง อันใดที่ขัดแย้งกับสิ่งที่เรายืนหยัดอยู่ อันนั้นจะกลายเป็นความไม่ถูกต้องในทันที จึงกลายเป็นว่า ปัญหาของการนับถือศาสนาคือการนับถือที่ไม่เหมือนกัน และเพื่อยืนหยัดความถูกต้อง บุคคลในศาสนาจึงต้องเข้าไปจัดการสิ่งที่ไม่ถูกต้องให้กลายเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามคติของตน จากความแตกต่างจะกลายเป็นความขัดแย้งทางศาสนาในเวลาต่อมา

### ๒.๒.๑ ความแตกต่างระหว่างศาสนา

ศาสนาแนวจาริตคือศาสนาที่ตั้งอยู่บนฐานของคัมภีร์ทางศาสนาและรูปแบบดั้งเดิมของการปฏิบัติทางศาสนา ในการตีความของผู้นับถือศาสนาจึงอาศัยข้อความในคัมภีร์ศาสนาเป็นเหตุผลสำคัญ สำหรับชีวิตทางศาสนานั้น มีเป็นไปได้ว่า โลกที่อยู่ในรูปข้อความในคัมภีร์ศาสนานั้นคือโลกของความเป็นไปได้ ถูกผนวกเข้ากับโลกของชีวิตประจำวันเฉพาะบุคคล กลายเป็นรูปแบบของชีวิตทางศาสนา ในประเด็นนี้ เราอาจสังเกตได้จากประสบการณ์รอบตัว เช่น กรณีที่เรากำลังดูละครโทรทัศน์ หากเราเผลอเข้าใจว่าเราคือส่วนหนึ่งของละคร ก็เป็นนางเอกในเรื่องที่ถูกรังแกจากนางร้ายด้วยถ้อยคำเหยียดหยามอย่างรุนแรง ความเป็นตัวตนของเราจะถูกผนวกเข้ากับโลกที่เป็นไปได้ในละครโทรทัศน์ ในบางรายที่ผู้ชมค่อนข้างอารมณ์รุนแรงอาจส่งผลกระทบต่อความเครียดตลอดวัน หรือเราอาจพิจารณาได้จากข่าวนางร้ายในละครโทรทัศน์แต่เป็นคนธรรมดานอกจอ ถูกทำร้ายจากผู้ชมที่คิดว่านอกจอและในจอคือโลกเดียวกัน

ในประเด็นนี้เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่า ชีวิตทางศาสนาจะถูกหล่อหลอมจากอำนาจทางศาสนา อันอาจอยู่ในลักษณะข้อความในคัมภีร์ ข้อเขียน การบรรยาย การตีความตามตัวอักษรแนวจาริต ปัญหาที่ตามมาคือ การมองเฉพาะหน่วยเดียวบนพื้นที่ทางศาสนาที่ตนยืนอยู่โดยมิได้มองความมีอยู่ของศาสนารอบตัว จะกลายเป็น “ศาสนาอื่นใดแม้จะมีอยู่หากแต่มีอยู่ในฐานะที่ไร้ความหมาย” เราอาจพิจารณาด้วย ๒ ข้อความต่อไปนี้

- (ก) ชีวิตทางศาสนาคือสัญลักษณ์ของข้อความที่มีความเป็นจริงตามคัมภีร์
- (ข) การยอมรับไม่ได้กับความหลากหลายของศาสนา

ในข้อความ (ก) ถ้าข้อความตามคัมภีร์มีความเป็นจริง ชีวิตทางศาสนาคือผลิตผลของข้อความตามคัมภีร์ จึงเป็นไปได้ที่คัมภีร์จะแสดงความเป็นจริงให้กับชีวิตและชีวิตทางศาสนาคือสัญลักษณ์ของข้อความที่มีความเป็นจริงตามคัมภีร์ ดังนั้น โลกของชีวิตคือความเป็นจริงของข้อความตามคัมภีร์ ส่วนในข้อความ (ข) ถ้าโลกของชีวิตทางศาสนายอมรับความเป็นจริงของข้อความตามคัมภีร์ และถ้าข้อความตามคัมภีร์ไม่มีการระบุถึงการยอมรับความหลากหลายทางศาสนา จึงเป็นไปได้ที่ชีวิตทางศาสนาจะยอมรับไม่ได้กับความหลากหลายทางศาสนา

หากพิจารณาในแง่นี้ ดูเหมือนคัมภีร์ทางศาสนาแนวจาริตจะมีปัญหาบางประการหรือไม่ ในส่วนนี้เราต้องยอมรับว่า โลกเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง ความเป็นจริงจำนวนหนึ่งที่ตั้งอยู่บนความเชื่อแนวจาริตถูกเปลี่ยนแปลงให้เป็นความเป็นจริงอีกหน่วยหนึ่ง จึงเป็นไปได้ที่คัมภีร์ทางศาสนาได้รับการจารึกในบริบทของขนาดความรู้หน่วยหนึ่ง ซึ่งถูกประเมินจากความรู้หน่วยใหม่ แต่คัมภีร์

ทางศาสนาพร้อมกับศรัทธาและความศักดิ์สิทธิ์ ชีวิตทางศาสนาคือสัญลักษณ์ของข้อความที่เป็นความจริงตามคัมภีร์ ดังนั้น หากจะมีปัญหาก็คือปัญหาระหว่างความจริงสองหน่วย และการเข้าใจความจริงเพื่อการนับถือศาสนาของแต่ละศาสนิก

อันที่จริง หากสังคมมีศาสนาที่หลากหลาย ความหลากหลายดังกล่าวน่าจะเป็นความสวยงามของสังคม ในกรณีที่สังคมที่มีศาสนาเพียงหนึ่ง จะเป็นการตีกรอบและบีบรัดตัวเองหรือไม่ เพราะหากพิจารณาจากพฤติกรรมของมนุษย์ มนุษย์จะไม่ชอบความจำเจ ดังนั้น ความหลากหลายทางศาสนาน่าจะมีความหมายมากกว่าหนึ่งเดียวและอาจตอบรับความต้องการของมนุษย์ที่หลากหลายได้มากกว่า ขณะที่กลุ่มผู้นับถือศาสนาแนวจาริต มีท่าทีที่ไม่ยอมรับทัศนะแบบนี้ พร้อมกับชี้ให้เห็นว่า ความหลากหลายทางศาสนาจะเป็นชนวนให้เกิดความขัดแย้งทางศาสนา พิจารณาได้จากชนวนการแยกนิกาย และการช่วงชิงพื้นที่ทางศาสนา ดังนั้น หากศาสนาหนึ่งเดียวปัญหาดังกล่าวก็จะไม่มี จาก ๒ ทัศนะนี้ อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ศาสนาในปัจจุบันมีมากกว่าหนึ่ง ศาสนาเหล่านั้นล้วนคงเอกลักษณ์ศาสนาแนวจาริตโดยมีคัมภีร์ทางศาสนาเป็นฐานคิด อย่างไรก็ตาม เป็นไปได้หรือไม่ ท่ามกลางความหลากหลายของศาสนาจะมีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา

#### ก. ความหลากหลายของศาสนามีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา

ในการพิจารณาถึงความเป็นไปได้กับการที่ความหลากหลายของศาสนามีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา โดยเราอาจพิจารณาได้ใน ๒ ส่วนคือ ส่วนที่เป็นความจริงทางศาสนาและส่วนที่เป็นชีวิตทางศาสนา

ในย่อหน้านี้ เราจำเป็นต้องพิจารณาตามการจำแนกศาสนาใน ๒ แบบคือแบบเทวนิยม (นับถือ/มีพระเจ้า) และอเทวนิยม อันได้แก่ มนุษยนิยมและธรรมชาตินิยม

ความจริงทางศาสนาของศาสนาแบบเทวนิยม ดูเหมือนจะไม่มีปัญหากับการให้ความหมายในเชิงทฤษฎี เพราะแต่ละศาสนาที่สำคัญของโลกยอมรับคุณลักษณะของสิ่งสูงสุดร่วมกัน คุณลักษณะดังกล่าวคือ มีอยู่ทุกแห่งหน (Omnipresent) ผู้สร้างและพิทักษ์คำจูน (Creator and sustainer) ทั่วพิภพ (Omniscient) ทรงสรรพฤทธิ์ ทรงอำนาจ (Omnipotent) และเป็นองค์ความดีที่สมบูรณ์ (Perfectly good) ดังนั้น แม้ว่าแต่ละศาสนาจะใช้คำเพื่อแทนความจริงสูงสุดของศาสนา คือพระเจ้าต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาคณะคุณลักษณะแล้วสามารถทาบทลงเป็นหนึ่งเดียวได้ ความจริงสูงสุดโดยรวมจึงน่าจะเป็นอันเดียวกัน เราพอจะเทียบเคียงแบบง่ายได้กับลูกแก้วใสใบเดียวกลมเกลี้ยงขนาดกำปั้นวางอยู่บนโต๊ะสี่เหลี่ยม ไม่ว่าเราจะมองมุมไหนของโต๊ะในอัตราที่สภาวะรายล้อมสมส่วน คุณลักษณะของสิ่งที่เราเห็นจะคืออันเดียวกัน ปัญหาที่ตามมาคือ กรณีที่ศาสนาเดียวมีสิ่งสูงสุดมากกว่าหนึ่ง เราจะพิจารณาประเด็นนี้อย่างไร ดูเหมือนว่า เมื่อพิจารณาคณะคุณลักษณะโดยรวมของสิ่ง

สูงสุดที่มากกว่าหนึ่งเช่น เทพเจ้าพระองค์นี้คือตัวแทนแห่งการสร้าง เทพเจ้าพระองค์ถัดมาคือตัวแทนแห่งสรรพฤทธิ์ เป็นต้น ท้ายที่สุดเราจะอธิบายได้ด้วยคุณลักษณะทั้งหมดของเอกเทวะ จากการนำเอาเทวะที่มากกว่าหนึ่งนั้นมาทาบเป็นเนื้อเดียวกัน

ส่วนที่เป็นชีวิตทางศาสนา จากปัญหาที่ว่า มีชีวิตทางศาสนาเพื่อสิ่งใด / เราปฏิบัติกิจทางศาสนาเพื่ออะไร คำตอบในกลุ่มศาสนาแบบเทวนิยม จะสรุปลงที่ความจริงสูงสุดทางศาสนาและความสมบูรณ์ของความเป็นมนุษย์ ปัญหาที่ตามมาคือ ในการเข้าถึงและเข้าสู่ความจริงสูงสุดทางศาสนานั้น มีทางเดียวนี้หรือไม่ ถ้ามีทางเดียวนี้แสดงว่าชีวิตทางศาสนาแบบอื่นนอกจากที่เราปฏิบัติจะไม่มีความหมาย จากข้อมูลของศาสนาโลกบอกเราว่า ทุกศาสนาคือทางไปสู่ความจริงสูงสุดทางศาสนา ข้อมูลนี้ชวนเชื่อว่า ถ้าอย่างนั้นทางที่ไปสู่ความจริงสูงสุดทางศาสนานั้นหลากหลาย ในกรณีนี้เราอาจเทียบกับลูกแก้วที่ลอยอยู่ในอากาศ หากสมมติว่าโลกนี้มีสิบทิศ เราสามารถเข้าถึงลูกแก้วที่วานั้นได้ทั้งสิบทิศ

ปัญหาที่ชวนให้พิจารณาเพิ่มคือ เป็นไปได้หรือไม่ แม้ว่าศาสนาจะหลากหลายแต่เรามีชีวิตทางศาสนาอันเดียวกัน ขอให้พิจารณาตัวอย่างสมมติ “มหาวินัยมหาอุด (โบสถ์มหาอุด)” ดังต่อไปนี้

(๑) มีประตูใหญ่ที่เดินเข้าสู่มหาวินัยมหาอุดเพียงประตูเดียว มหาวินัยมหาอุดตั้งอยู่กลางทะเลใหญ่ การเข้าสู่มหาวินัยมหาอุดเราต้องเดินข้ามสะพานจากฝั่งซึ่งมีอยู่ ๓ สะพานซ้อนเป็นชั้น สำหรับผู้ที่มีระดับจิตแตกต่างกัน ผู้ที่จะไปสู่มหาวินัยมหาอุดต้องเดินผ่านประตูเครื่องมือวัดระดับจิตวิญญาณ ก่อนจะถูกจัดแยกว่าควรเดินขึ้นสะพานชั้นที่หนึ่ง ชั้นที่สองหรือว่าชั้นที่สาม

(๒) มีประตูใหญ่ที่เดินเข้าสู่มหาวินัยมหาอุดเพียงประตูเดียว มหาวินัยมหาอุดตั้งอยู่กลางทะเลใหญ่ การเข้าสู่มหาวินัยมหาอุด เราต้องเดินข้ามสะพานจากฝั่งซึ่งมีอยู่สะพานเดียว ทุกคนแม้จะต่างระดับจิต แต่งตัวต่างกัน เพศพรรณต่างกัน เราสามารถเดินบนสะพานเดียวนี้ ผ่านประตูใหญ่เข้าสู่มหาวินัยมหาอุดได้เหมือนกัน

(๓) มีประตูที่เดินเข้าสู่มหาวินัยมหาอุดเพียงประตูเดียว มหาวินัยมหาอุดตั้งอยู่กลางทะเลใหญ่ การเข้าสู่มหาวินัยมหาอุด เราต้องเดินข้ามสะพานจากฝั่งซึ่งมีอยู่สะพานเดียว ผู้ที่เข้าสู่มหาวินัยมหาอุดต้องเดินผ่านประตูเครื่องมือวัดระดับจิต ก่อนจะถูกพิจารณาว่าใครคือผู้ที่เหมาะสมที่จะเดินบนสะพานเดียวนี้ผ่านประตูใหญ่เข้าสู่มหาวินัยมหาอุด

ในประวัติศาสตร์ศาสนาโลก เราจะพบว่า ศาสนาที่เกิดขึ้นมานั้นเพื่อแก้ปัญหาชีวิตให้กับมนุษย์ และทุกศาสนาก็เป็นไปเพื่อสิ่งนั้น หากแต่พื้นที่บนโลกคือแผ่นดินนี้แตกต่างกัน บางพื้นที่อากาศหนาว บางพื้นที่ค่อนข้างชื้น สัตว์ร้ายต่างๆมากมาย บางพื้นที่ร้อนมากเพราะอยู่ท่ามกลาง

ทะเลทราย บางพื้นที่มักเจอแต่ภัยธรรมชาติ บางพื้นที่ต้องแย่งชิงอาหารเพื่อประทังชีวิตระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง เป็นต้น สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวนั้นเราไม่อาจเข้าไปจัดการได้ทุกอย่าง ตลอดถึงความสงสัยในตัวเราคืออะไร และหากเข้าไปรู้ความลับของทุกอย่างชนิดละเอียดถี่ถ้วนเราคงต้องตายเสียก่อน ศาสนาทั้งหลายเกิดมาเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตต่างพื้นที่ ชีวิตทางศาสนาเพื่อแก้ปัญหาทุกข์ต่างพื้นที่จึงแตกต่างกัน เราอาจสรุปลงได้ในแบบเดียวกันคือ ทำอย่างไรชีวิตจึงไม่มีปัญหาหรือความทุกข์ไม่มี

ในตัวอย่างมหาวิหารมหาอุด (๑) และ (๒) เราพิจารณาร่วมกันได้ว่าคือตัวอย่างแทนชีวิตทางศาสนาที่หลากหลาย ใน (๑) ชีวิตทางศาสนาถูกคัดกรองและจัดแบ่งด้วยเครื่องมือชนิดหนึ่ง เครื่องมือชนิดนี้อาจเป็นความลุ่มลึกและซับซ้อนของประสบการณ์ทางศาสนา แม้ว่าจะมีระดับที่แตกต่างกันแต่สามารถเดินผ่านประตูใหญ่เข้าสู่ความจริงทางศาสนาหนึ่งเดียวนั้นได้ ส่วนใน (๒) ปลอดภัยจากการจำแนกด้วยเครื่องมือ หากแต่ชีวิตทางศาสนาที่แตกต่างกันคือการเดินบนเส้นทางเดียวกันเพื่อผ่านประตูสู่ความจริงทางศาสนาหนึ่งเดียว ใน (๑) ต่างจาก (๒) ตรงที่ (๑) มีการจำแนกตามระดับซึ่งอาจเป็นตามชั้นของจิตวิญญาณทางศาสนา/ประสบการณ์ทางศาสนา ในกรณีนี้ น่าจะปลอดภัยจากเกณฑ์คือศาสนาเดียวกันและต่างศาสนา แต่ใช้ประสบการณ์ทางศาสนาเป็นเกณฑ์ในการกำหนด ขณะที่ (๒) ให้ความสำคัญเท่าเทียมกัน เพราะชีวิตทางศาสนาที่ต่างกันเกิดจากการปรับตัวเพื่อจัดการความทุกข์ของชีวิตที่ต่างกัน ปัญหาของตัวอย่างนี้คือ ถ้าในความจริงทางศาสนาเดียวกันนี้ เนื้อในของความจริงทางศาสนาจำแนกได้ โดยจำแนกจากความต่างกันของผู้เข้าสู่โลกความจริงทางศาสนา เนื้อในของความจริงทางศาสนาจำนวนหนึ่งก็จะยังไม่ถึงความสูงสุด เราอาจพิจารณามิติความสูงสุดเฉพาะของชั้นนั้นๆ (ชั้นนั้นๆ สูงสุดเท่านั้น) ได้ในความจริงทางศาสนาเดียวกัน กรณีที่เราคือหน่วยหนึ่งในหลายหน่วยซึ่งอยู่ในโอบกอดของความจริงทางศาสนา จะมีปัญหาน้อยกว่ากรณีที่เราคือหนึ่งเดียวกับความจริงทางศาสนา แต่เป็นไปได้ที่เราต้องพัฒนาชีวิตทางศาสนาให้สมบูรณ์สูงสุดก่อนเข้าสู่ความเป็นอันเดียวกันกับความจริงทางศาสนา อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ต้องการให้พิจารณาใน (๑) และ (๒) คือ ชีวิตทางศาสนา โดย (๑) ชีวิตทางศาสนาที่แตกต่างกันจะถูกคัดแยกโดยเครื่องมือวัดระดับ โดยไม่ได้ใส่ใจว่าคือผู้นับถือศาสนาไหนหรือนั้น เพื่อเข้าสู่ความจริงทางศาสนาหนึ่งเดียว ขณะที่ (๒) ชีวิตทางศาสนาที่แตกต่างกัน เราสามารถเข้าสู่ความจริงทางศาสนาหนึ่งเดียวกันได้ อย่างไรก็ตามใน (๑) และ (๒) จะมีชีวิตทางศาสนาจำนวนหนึ่งที่ไม่สามารถผ่านประตูเครื่องมือวัดระดับ และไม่สามารถเดินไปสู่ประตูมหาวิหารได้ ส่วน (๓) ชีวิตทางศาสนาถูกคัดกรองแต่ไม่มีการจำแนกชั้น ดูเหมือนว่า (๑) และ (๓) เป็นชีวิตทางศาสนาที่ถูกเงื่อนไขคัดกรอง หากแต่ (๓) คือชีวิตทางศาสนาที่อยู่ในเป้าหมายเดียวกัน ขณะที่ (๑) ได้รับการจำแนก (๑) จึงอาจมีปัญหาบางประการในความจริงทางศาสนา แต่จะมีปัญหาน้อยในชีวิตทางศาสนาที่แตกต่างกันก่อนเข้าสู่ความ

จริงทางศาสนา ส่วน (๓) อาจมีปัญหาในชีวิตทางศาสนาที่หลากหลาย แต่จะไม่มีปัญหาในความจริงทางศาสนา อย่างไรก็ตาม ทั้ง (๑) (๒) และ (๓) เราอาจพิจารณาว่า ท่ามกลางศาสนาที่หลากหลาย มีความเป็นหนึ่งเดียวในชีวิตทางศาสนาได้โดย ทุกชีวิตกำลังแก้ปัญหาคือความทุกข์ของชีวิตเหมือนกัน หากพิจารณาว่า ใครปลอดพ้นจากทุกข์มากกว่า ย่อมเข้าสู่ความจริงทางศาสนามากกว่า ขณะที่ใครปลอดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เขาคือผู้เป็นหนึ่งเดียวกับความจริงทางศาสนาหรืออยู่ในโอบอดของความจริงทางศาสนา ดูเหมือน (๓) จะตอบรับเรื่องนี้ได้ดีกว่า (๑) และ (๒)

สำหรับศาสนากลุ่มที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์และธรรมชาติ กรณีที่ดูเหมือนจะเป็นไปได้กับความหลากหลายของศาสนาจะมีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา ในส่วนแรกคือความจริงทางศาสนา เมื่อเราพิจารณาจากเป้าหมายสูงสุดของศาสนาอย่างศาสนาพุทธคือ นิพพาน และ ศาสนาเชนคือโมกษะ ทั้งนิพพานและโมกษะคือความหลุดพ้น คืออิสรภาพจากเครื่องพันธนาการทั้งปวง ขณะที่แนวคิดแบบเต๋าและขงจื้อ คือแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับอิสรภาพ โดยแนวคิดแบบเต๋าก่อนข้างลึกไปถึงความหลุดพ้นคือการปลดปล่อยตัวมนุษย์ให้เป็นไปตามธรรมชาติปลอดพ้นจากเงื่อนไขใดๆทั้งสิ้น ส่วนแนวคิดแบบขงจื้อ แม้จะให้ความสำคัญกับมนุษยธรรม แต่เมื่อพิจารณาในเชิงลึกคืออิสรภาพโดยรวมของมนุษยชาติ อิสรภาพดังกล่าวมีเงื่อนไขคือจรรยาบรรณระหว่างมนุษยชาติด้วยกัน ในส่วนที่เป็นชีวิตทางศาสนา ดูเหมือนศาสนาที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์และธรรมชาติจะเดินบนเส้นทางเดียวกันนั่นคือ การฝึกฝนตนเองท่ามกลางความเป็นจริงของธรรมชาติ เพื่อก้าวไปสู่ความจริงทางศาสนาคือชีวิตที่ปลอดพ้นจากเครื่องพันธนาการ ดังนั้น การที่ความหลากหลายของศาสนาจะมีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา ก็โดยนัยที่พิจารณามานี้

#### ข. ความหลากหลายของศาสนาไม่มีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา

ความเป็นไปได้ที่ความหลากหลายทางศาสนาจะไม่มีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา โดยกลุ่มศาสนาแบบเทวนิยม อาจพิจารณาว่า แม้ว่าคุณลักษณะโดยรวมของความจริงทางศาสนาจะคืออันเดียวกัน แต่เมื่อศาสนาต่างกัน รูปแบบในการปฏิบัติต่อศาสนาก็ต่างกัน หากเรามีชีวิตอยู่ในศาสนา ก. เมื่อถามความรู้สึกลึกๆของเรา เราได้รับได้หรือไม่กับการยอมรับความจริงทางศาสนาของศาสนา ข. โดยปลอดพ้นจากเงื่อนไขใดๆ ขอให้พิจารณาชีวิตทางศาสนาของชาวไทยมุสลิมกับชาวไทยคริสต์ จากการศึกษาประวัติศาสตร์ศาสนาจะพบว่า ทั้งสองศาสนามีความจริงอันเดียวกันเพียงเรียกชื่อต่างกัน จึงไม่น่าจะมีปัญหาในความเป็นหนึ่งเดียวของความจริงทางศาสนาของทั้งสอง ปัญหาที่ตามมาคือ การยอมรับไม่ได้ที่ความจริงของศาสนา ก. จะคือความจริงของศาสนา ข. เพราะทั้ง ก. และ ข. แม้จะมีคุณลักษณะที่ไม่แตกต่าง แต่ไม่ใช่อันเดียวกัน ปัญหาตกทอดคือ ชีวิตทางศาสนาที่แตกต่างกันอันสัมพันธ์กับความจริงทางศาสนา

สำหรับด้านชีวิตทางศาสนา ถ้าเราคือไทยมุสลิม เรายอมรับการปฏิบัติต่อศาสนาแบบชาวไทยคริสต์ได้หรือไม่ กรณีที่ความจริงทางศาสนาเป็นเนื้อเดียวกัน จึงไม่น่ามีปัญหากับการปฏิบัติต่อศาสนาเพื่อความจริงอันเดียวกัน หากแต่สิ่งที่พบคือต่างฝ่ายต่างปฏิเสธการปฏิบัติต่อศาสนา ซึ่งทำให้คิดไปถึงว่า เมื่อปฏิเสธการปฏิบัติต่อศาสนาที่ต่างจากตนเพื่อเข้าถึงความจริงทางศาสนา ก็คือการปฏิเสธความจริงทางศาสนาไปด้วย เพราะหากไม่มีการปฏิบัติต่อศาสนา ความจริงทางศาสนาก็จะไม่มี เพราะความจริงทางศาสนาคือสิ่งรองรับการปฏิบัติทางศาสนา เราอาจสรุปด้วยข้อความว่า “ความจริงทางศาสนาจะมีก็ต่อเมื่อเราปฏิบัติทางศาสนา”

ยิ่งต่างศาสนาแม้จะอยู่ในกลุ่มของศาสนาเทวนิยมเหมือนกัน ดูเหมือนยิ่งจะยอมรับความเป็นหนึ่งเดียวกันไม่ได้ เช่น แม้ศาสดาของศาสนาสิกข์จะประกาศถึง “ไม่มีพระเจ้าของมุสลิม และไม่มีพระเจ้าของฮินดู หากแต่มีพระเจ้าองค์เดียวกันคืออากาลปุรุช” ปัญหาคือ แม้จะมีอุดมการณ์แบบนั้น ก็ยังไม่อาจแสดงความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนาได้ ทั้งมิติของความจริงทางศาสนาและชีวิตทางศาสนา ดังนั้น จึงเป็นสิกข์แบบฮินดูและสิกข์แบบมุสลิม

สำหรับศาสนาแบบที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์และธรรมชาติ ที่แม้จะให้ความสำคัญกับอิสรภาพของชีวิตบนศักยภาพของมนุษย์อย่างไม่จำกัด แต่ผู้นับถือศาสนาก็ยังถือปฏิบัติทางศาสนาแบบคัมภีร์ใครคัมภีร์มัน แม้ว่าในบางลักษณะ ข้อความตามคัมภีร์จะสอดคล้องกันได้อย่างลงตัว แต่เราก็คงยอมรับไม่ได้ว่า จันปฏิบัติตามหลักของแนวคิดแบบเต๋าทั้งที่จันเป็นชาวพุทธไทย หากใครทำแบบจันนับถือศาสนาพุทธแต่จันก็ปฏิบัติแบบเต๋าด้วย คนแบบนี้จะกลายเป็นคนนอกศาสนาหรือหากจะมีชีวิตบนศาสนา ก็จะเป็นชีวิตแบบมีกำแพงบางๆวางทางระหว่างผู้นับถือศาสนาเดียวกัน ส่วนความจริงทางศาสนานั้น ทำยที่สุดแล้ว อาจจะไม่ใช่หนึ่งเดียว เพราะชีวิตทางศาสนาที่กำลังแสวงหาความจริงทางศาสนานั้น ยังอยู่เพียงขั้นการพยายามจะไปถึงเท่านั้น ยังไม่ใช่หนึ่งเดียวกับความจริงทางศาสนาและเป็นส่วนหนึ่งของความจริงทางศาสนา สุดท้ายเราอาจยืนยันได้เพียงความจริงทางศาสนาคือสิ่งที่อธิบายไม่ได้ และหากพิจารณาว่า ความจริงทางศาสนาเป็นสิ่งเฉพาะตน เราจะเชื่อมั่นได้อย่างไรว่าสิ่งเฉพาะตนที่ว่านั้นคือเหมือนกันอย่างเบ็ดเสร็จ

จากที่กล่าวในประเด็นความหลากหลายทางศาสนามีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนาและไม่มีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา<sup>๑๑</sup> เพื่อชี้ให้เห็นว่าทั้ง ๒ ประเด็นมีความเป็นไปได้ในบางลักษณะ ทั้งมิติของความจริงทางศาสนาและชีวิตทางศาสนาท่ามกลางความหลากหลายทางศาสนา อันอาจนำไปสู่ความคิดของพุทธทาสภิกขุที่ว่า “ศาสนาในโลกนี้มีเพียงศาสนาเดียว<sup>๑๒</sup>” ก็เป็นไปได้

<sup>๑๑</sup> พุทธทาสภิกขุ, อะไรคืออะไร? (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐๕.

### ๒.๒.๒ ความขัดแย้งทางศาสนา

อีกมิติหนึ่งของศาสนาคือการที่ศาสนาเกิดขึ้นมาเพื่อแปรความขัดแย้งในกลุ่มคนให้กลายเป็นความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ในมหากาพย์ของอินเดียโบราณคือ มหาภารตยุทธ แม้ว่าเนื้อเรื่องจะกล่าวถึงการเมืองการปกครองและวิถีชีวิตของคนอินเดียโบราณ แต่จะมีบางส่วนที่แสดงถึงความเป็นศาสนา โดยเฉพาะรูปแบบชีวิตที่ได้รับอิทธิพลมาจากคำสอนของศาสนาฮินดูเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ๔ อย่างคือ อรรถะกามะ ธรรมะ และ โมกษะ ตลอดเรื่องจะมีนักบวชคือฤๅษีเข้ามาเกี่ยวข้องกับฐานะตัวแทนของชีวิตที่ประเสริฐ เนื้อหาทางศาสนาที่อ้างถึงจะเป็นไปเพื่อการสมานสามัคคีระหว่างพี่น้องปาวณฑพ และเกาฬ<sup>๙๔</sup> ในบัญญัติ ๑๐ ประการของศาสนาฮินดูและคริสต์ ได้กล่าวถึงการไม่เบียดเบียนกันคือการไม่ฆ่า การไม่ล่วงประเวณี เป็นต้น ตลอดถึง การมีพระเจ้าองค์เดียว อันแสดงถึงการรวมใจให้เป็นหนึ่ง และเมื่อพิจารณาการกำเนิดของศาสนาสิกข์ คือการพยายามสมานคนอินเดียที่นับถือศาสนาต่างกันระหว่างผู้เข้าอิสลามและชาวฮินดูให้อยู่ภายใต้การนับถือพระเจ้าองค์เดียวกัน ดังนั้น อีกมิติหนึ่งของศาสนาคือการที่ศาสนาเป็นตัวสมานมากกว่าการสร้างความแตกแยกหรือความขัดแย้ง อย่างไรก็ตาม ในประวัติศาสตร์โลก เราจะเห็นร่องรอยของสิ่งที่ชาวโลกเรียกว่าสงครามศาสนา (Religious Wars) ที่คู่จะได้รับการกล่าวขานมากที่สุดคือสงครามครูเสด ประมาณ ค.ศ.๑๐๙๖-๑๒๗๐ (พ.ศ.๑๖๓๙-๑๘๑๓) ระหว่างกองทัพมุสลิมและชาวคริสต์เพื่อการครอบครองดินแดนศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา นอกจากนั้นเป็นความขัดแย้งอื่นๆที่ผ่านมาอย่างกรณีกลุ่มตาลิบัน ที่สื่อมวลชนเสนอว่าเป็นตัวแทนของศาสนาอิสลามกับมหาอำนาจอย่างอเมริกา หรือในประเทศไทยที่พยายามอ้างสถานะของกลุ่มผู้ก่อความไม่สงบในฐานะตัวแทนศาสนาอิสลามเพื่อการแบ่งแยกดินแดนในภาคใต้ตอนล่าง สงครามศาสนาที่กล่าวถึงนี้อาจเป็นเพียงการกล่าวอ้างศาสนาเพื่อเป็นเครื่องมือต่อเป้าหมายของกลุ่มคนมากกว่า

อย่างไรก็ตาม เมื่อเราจะพิจารณาถึง “ความขัดแย้งทางศาสนา” เราน่าจะพิจารณาในฐานะ “ความเป็นศาสนา” มากกว่าการเอาศาสนามาเป็นเครื่องมือของกลุ่มคน ในเมื่อศาสนาเกิดขึ้นในเวลาและพื้นที่ที่แตกต่างกัน ความเป็นศาสนาที่ต่างเวลาและพื้นที่จึงแตกต่างกัน แต่เพราะเราเอาศาสนาที่ต่างเวลาและพื้นที่มาเทียบรวมกันในอีกเวลาและพื้นที่หนึ่ง เราจึงเห็นว่าศาสนาไม่เหมือนกัน ในการจัดการให้ศาสนาที่แตกต่างกันไม่ให้ขัดแย้งกัน บางทีศนะ (เช่นพุทธทาสภิกขุ) เห็นว่า เราต้องเลือกเฉพาะที่สอดคล้องกันซึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลในพื้นที่และเวลานี้เท่านั้น ขณะที่บางทีศนะ

<sup>๙๔</sup> ดูรายละเอียดใน กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย, มหาภารตยุทธ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๒), ทั้งเรื่อง.



เห็นว่า การเลือกเฉพาะทัศนะที่สอดคล้องกันจะไม่เป็นธรรมต่อเนื้อหาที่สอดคล้องกันไม่ได้ระหว่างศาสนา และดูเหมือนว่า มีอีกทัศนะหนึ่งซึ่งน่าจะมาจากฐานคิดการเสวนาระหว่างศาสนา (Interreligious Dialogue) คือทัศนะที่ว่า การไม่จำเป็นต้องทำให้สอดคล้องกัน หากแต่เราพึงพอใจจะใช้ชีวิตแบบศาสนาใด จงเลือกชีวิตแบบศาสนานั้น นั่นคือการยอมรับความหลากหลายทางศาสนา โดยที่ความเป็นศาสนาของแต่ละศาสนาจะไม่ถูกกระทบ ๓ ทัศนะนี้ เราจะเห็นถึง ความขัดแย้งในความเป็นศาสนามากกว่าการเอาศาสนามาเป็นเครื่องมือเพื่อประโยชน์อื่นใด ถึงอย่างนั้น ความขัดแย้งทางศาสนา อาจมองได้ใน ๓ ลักษณะคือ

#### ก. ความขัดแย้งของความจริงสูงสุดและคำสอนทางศาสนา

ที่ดูจะชัดเจนที่สุดคือ ศาสนาแบบเทวนิยม และศาสนาแบบอเทวนิยม (มนุษยนิยมและธรรมชาตินิยม) ได้กล่าวถึงความจริงสูงสุดใน ๓ สถานะคือ ตัวบุคคล ธรรมชาติ และสภาวะธรรม พระเจ้าในศาสนาแบบเทวนิยมคือการยอมรับความจริงสูงสุดที่มีลักษณะบุคคล แม้ว่า ศาสนาอิสลามจะยอมรับกฎของสภาวะการณ์ แต่กฎของสภาวะการณ์เป็นสิ่งที่ถูกสร้างโดยพระเจ้า จึงไม่ใช่สิ่งสูงสุด ศาสนาแบบอเทวนิยมบางศาสนา เช่น พระพุทธศาสนา ยอมรับความจริงสูงสุดที่เป็นสภาวะคือนิพพานที่ปลอดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่นภายในตัวบุคคล ขณะเดียวกัน ทั้งศาสนาแบบเทวนิยมและแบบอเทวนิยม ก็ยอมรับความเป็นธรรมชาติของความจริงสูงสุด ซึ่งมีคุณสมบัติไม่เหมือนกันระหว่างความจริงสูงสุดที่อยู่ในฐานะตัวบุคคลและสภาวะธรรม คำว่า เต๋า ในคำอธิบายของเหลาจื๊อ (เล่าจื๊อ) น่าจะอธิบายได้ดีถึงคำว่า “ธรรมชาติ” ที่ว่านี้ ในภาษาพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับคำว่า “ตถตา” “ตถตา”

ใน ๓ สถานะที่กล่าวถึงนี้ ถ้านำมารวมกันด้วยข้อความใดข้อความหนึ่งจะได้หรือไม่ โดยภาษาแล้วไม่น่าจะมีปัญหาใด สิ่งที่จะเป็นปัญหาคือตัวแทนทางศาสนาจะยอมรับสิ่งนั้นได้หรือไม่ เหมือนกับแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาฮินดู ตัวแทนของไศวะนิกาย ก็ยังคงยอมรับพระศิวะในฐานะพระเจ้าสูงสุดแต่ผู้เดียว ซึ่งเหมือนกับไวศณพนิกายที่ยอมรับพระเจ้าสูงสุดคือพระวิष्ณุ

นอกจากนั้น คำสอนเพื่อการเข้าถึงความจริงสูงสุดทางศาสนา ในบางศาสนาจะมุ่งเน้นการบูชาถึงเทพเจ้า ขณะที่บางศาสนามุ่งเน้นการจัดการตัวเอง เพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุด บางศาสนาถือการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้า ขณะที่บางศาสนาถือการอยู่ในอาณาจักรของพระเจ้า

#### ข. ความขัดแย้งเกี่ยวกับประสบการณ์ทางศาสนา

ในพรหมชาลสูตร มีทัศนะที่แสดงถึงประสบการณ์ทางศาสนา อย่างทัศนะที่เห็นว่า อตฺตา และโลกเที่ยง การที่เห็นว่าอตฺตาและโลกเที่ยงเพราะสามารถระลึกชาติได้ และรู้ว่าตนเคยเกิดเป็น

อะไรที่โหดมาบ้าง ระยะเวลาของการระลึกชาติได้ที่แตกต่างกัน ทำให้ประสบการณ์ทางศาสนาแตกต่างกัน และมีความเข้าใจศาสนาต่างกัน<sup>๙๕</sup> ขณะที่บางทัศนะเห็นว่า อคติชาติของตนคือบรรพบุรุษ ส่วนชาติหน้าของตนคือลูกหลาน ทัศนะแบบนี้จะไม่เชื่อประสบการณ์ทางศาสนาแบบอัตโนมัติ และโลกเที่ยง การที่มีทัศนะแตกต่างกันเกี่ยวกับประสบการณ์ทางศาสนา ทำให้เกิดข้อขัดแย้งว่าอะไรคือความจริงและความเป็นจริงทางศาสนา

#### ค. ความขัดแย้งเกี่ยวกับการตีความศาสนา

เฉพาะเพียงข้อความว่า “พระเจ้าคืออะไร” ทั้งที่ในศาสนาแบบเทวนิยม เราพูดถึงพระเจ้า ศรัทธาและระลึกถึงพระองค์ตลอดเวลา แต่เมื่อข้อความนั้นปรากฏขึ้น ทำให้เราต้องคิดถึง ความหมายของข้อความนั้น

บางทัศนะเห็นว่า เราไม่อาจใช้เหตุผลเพื่อเข้าใจพระเจ้าได้ บางทัศนะเห็นว่า เราจะเข้าใจพระเจ้าได้ก็ต่อเมื่อเราศรัทธา จากกรณีนี้ เราจะเห็นถึงการตีความความจริงสูงสุดทางศาสนาที่แตกต่างกัน ซึ่งในบางทัศนะเป็นความขัดแย้งในการตีความ เช่น พระเจ้าที่แท้จริงอยู่ในลักษณะ บุคคลหรือบุคคล พระเจ้ามีอยู่หรือไม่มีอยู่ เป็นต้น

ในพระพุทธศาสนา มีการตีความเรื่องพระพรหมคือใคร ตามคติของฮินดู พระพรหมมีฐานะเป็นบุคคล และเป็นสิ่งสูงสุด แต่พระพุทธเจ้ากลับแย้งว่า สิ่งสูงสุดคือธรรม คำว่า พรหมกาย และพรหมภูติ เป็นเพียงชื่อของตถาคตเท่านั้น<sup>๙๖</sup> นอกจากการตีความเนื้อหาทางศาสนาแล้ว ลักษณะการปฏิบัติทางศาสนาเพื่อเข้าสู่ความจริงสูงสุดทางศาสนาที่ได้รับการตีความใหม่ เช่น กรณีการซื้อใบไถ่บาปแทนการรับศีลมหาสนิท กรณีการทำบุญเพื่อสวรรค์แทนการทำบุญเพื่อการลดความตระหนี่ กรณีการบูชารูปเคารพเพื่อขอสิ่งปรารถนา แทนการระลึกถึงบารมีธรรมที่ควรระลึก เป็นต้น บางครั้งในการตีความศาสนานั้น จะเห็นถึงความห่างไกลจากพื้นฐานคำสอนตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์

ประเด็นปัญหาการนับถือศาสนาที่กล่าวมานี้ เป็นความพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่า ศาสนาที่เกิดขึ้นในเวลาและสถานที่ที่แตกต่างกันเพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะชีวิตนั้นๆ เมื่อพิจารณาภาพทั่วไป มีความเป็นไปได้ที่ศาสนาจะมีความเป็นเดียวกันก็ได้และอาจไม่สามารถจะเป็นอันเดียวกันก็ได้ มิติหนึ่งของศาสนาคือการที่ศาสนาเกิดขึ้นมาเพื่อสามัคคีของมนุษย์ เมื่อศาสนาทั้งหลายมาพบกันในเวลาและสถานที่เดียวกัน จากกรณีชีวิตทางศาสนาถูกแปลงมาจากข้อความต่างคัมภีร์ทางศาสนา ชีวิตทางศาสนาจึงหลากหลาย แต่เพราะการที่เรายอมรับไม่ได้กับการที่จะมีความหลากหลาย

<sup>๙๕</sup> ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๓๐-๓๒/๑๑.

<sup>๙๖</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๑๘/๘๘ และ ๑๑/๑๓๕/๑๐๒.

ทั้งโดยตัวของศาสนาเองและชีวิตทางศาสนา จึงกลายเป็นปัญหาทางศาสนาที่น่าจะมาจากการไม่อาจจะเข้าถึงความเป็นศาสนาที่แท้จริงก็เป็นได้ ปัญหานี้น่าจะมีทางออกที่อธิบายได้

## ๒.๓ ทศนะเชิงปฏิเสธศาสนา

ทศนะเชิงปฏิเสธศาสนา หมายถึง ทศนะที่เห็นว่าศาสนาทั้งหลายอาจไม่ใช่สิ่งสำคัญที่จำเป็นอย่างที่สุดสำหรับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ก็ได้ ดังนั้น ศาสนาจึงไม่มีความหมายสำหรับชีวิตที่ดีของมนุษย์ มีบางทศนะที่เห็นว่า บางส่วนในศาสนาเท่านั้นคือสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต ทศนะแบบนี้จะปฏิเสธศาสนาแนวจารีตเฉพาะส่วนเท่านั้น จากนั้นจึงคัดเลือกเฉพาะสิ่งที่มีความจำเป็นต่อความเป็นจริงของชีวิตเท่านั้น

### ๒.๓.๑ ทศนะของคนไม่มีศาสนา

มากกว่า หนึ่งในพันล้านคนของจำนวนประชากรโลกที่ยอมรับว่าตนไม่มีศาสนา<sup>๑๑</sup> และดูเหมือนจำนวนของผู้ที่คิดว่าตนไม่มีศาสนานั้นจะเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ สิ่งที่น่าทำความเข้าใจคือ อะไรที่คนเหล่านี้คิดว่าคือศาสนา ในประเทศยุโรป เราต้องยอมรับว่า ศาสนาแบบเทวนิยมโดยเฉพาะศาสนาคริสต์จะมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนเป็นอย่างยิ่ง อันหมายถึง คนที่มีศาสนาต้องมีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับความจริงสูงสุดคือพระเจ้าในลักษณะของปฏิบัติการทางศาสนา ปรากฏการณ์การนำศาสนาไปเป็นเครื่องมือเพื่อประโยชน์บางประการในอดีตเป็นการจำกัดเสรีภาพของมนุษย์ผู้มีความคิดรน แม้ว่าในบางประเทศจะให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา แต่ดูเหมือนเสียงของสังคมส่วนใหญ่จะเป็นตัวจำกัดเสรีภาพที่แท้จริงของเสียงส่วนน้อย ดังนั้น จึงอาจทำให้คนรู้สึกว้า ศาสนาอย่างที่คุณถือปฏิบัติกันอยู่ไม่ใช่คำตอบสำหรับชีวิต ประจวบกับความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่เป็นตัวบ่งชี้ว่า เราสามารถสร้างทุกอย่างได้ด้วยตัวของมนุษย์เอง โดยไม่ต้องพึ่งพาอำนาจของเทพเจ้า ศาสนาแบบที่คนบนฐานคิดแบบวิทยาศาสตร์ไม่อาจล่วงรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ จึงถูกปฏิเสธ โดยคนเหล่านี้จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนาตลอดถึงสถาบันศาสนาที่เป็นสถาบันทางสังคม หากแต่เลือกใช้ชีวิตในแนวทางใหม่ซึ่งอาจไม่ใช่แบบที่ศาสนาแนวจารีตถือปฏิบัติอยู่

มีคนอีกจำนวนหนึ่งที่บอกว่าตนมีศาสนา แต่เป็นการมีศาสนาแบบที่ไม่ได้ถือปฏิบัติตามหลักการที่ศาสนาวางแบบไว้ เราอาจเคยได้ยินคำพูดที่ว่า “มีศาสนาเฉพาะในบัตรประชาชน” หรือ

<sup>๑๑</sup> ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในวิกิพีเดีย [on-line]. Available: [http://en.wikipedia.org/wiki/Non\\_religion](http://en.wikipedia.org/wiki/Non_religion), [http://www.adherents.com/Religions\\_By\\_Adherents.html](http://www.adherents.com/Religions_By_Adherents.html). (๕ เมษายน ๒๕๕๕).

“มีศาสนาแต่เพียงชื่อ หากแต่ไม่ได้รู้จักศาสนาที่แท้จริง” คนประเภทนี้อาจมองศาสนาแค่เพียงชื่อ แล้วบอกว่าตนมีศาสนาที่ไม่ต่างจากสังคมรอบข้าง สำหรับชีวิตทางศาสนานั้นจะเป็นชีวิตเพื่อสังคม มากกว่าชีวิตตามที่คัมภีร์ทางศาสนาระบุไว้ ในองค์กรหรือสถาบันทางศาสนาที่เรียกชื่อต่างกัน ในการที่จะบอกว่าสมาชิกของศาสนาตนมีจำนวนเท่าไร ก็เลือกตามข้อมูลว่านับถือศาสนานั้นๆ โดยไม่ได้พิจารณาถึงมาตรฐานชีวิตทางศาสนาที่แท้จริง

ประเด็นดังกล่าวนี้ ขอคัดลอกทัศนะบนโลกออนไลน์บางตอนของคนที่คิดว่าตนไม่มีศาสนามาพิจารณา ดังต่อไปนี้

“ดิฉันเคยนับถือมาทั้งศาสนา พุทธ และ คริสต์และมีความรู้สึกดีต่อคำสั่งสอนของทั้ง ๒ ศาสนาที่มุ่งให้คนทำความดี ดิฉันมองผู้คนมากมายที่กราบไหว้ สักการะ บูชาวัตถุบูชาต่างๆ รวมไปถึงพิธีกรรมทางศาสนา บางคนทำด้วยความบริสุทธิ์ใจ แต่บางคนทำเพราะมันคือประเพณีที่ใครๆในศาสนาเดียวกันก็ทำกันทั้งนั้น บางคนทำเพราะหวังจะได้บุญกุศล แต่พอเสร็จจากการกราบไหว้บูชาหรือพิธีต่างๆแล้ว ก็หาได้ปฏิบัติตนทำความดีตามคำสั่งสอนไม่ ...ดิฉันรู้สึกว่าการที่เราจะเป็นคนดี จำเป็นด้วยหรือที่ต้องมีศาสนา เมื่อใครถามว่าดิฉันนับถือศาสนาใด พอดีฉันตอบไปว่าไม่มีศาสนา พวกเขาต่อว่าดิฉันต่างๆนา ดิฉันไม่เชื่อว่าการดักบาตร การสวดมนต์ หรือการเข้าโบสถ์ทุกวันอาทิตย์จะเป็นการสร้างบุญกุศล แต่ดิฉันเชื่อในการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์หรือแม้กระทั่งสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ตามที่กำลังของดิฉันจะทำได้ และการไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น นี่ต่างหากที่เป็นบุญสำหรับดิฉัน...”<sup>๙๘</sup>

จากเนื้อหาที่คัดลอกมานี้ ทำให้เห็นว่า ศาสนาที่ตนไม่มีศาสนากล่าวถึงคือ ศาสนาแบบที่ต้องถือปฏิบัติตามจารีตทางศาสนาอย่างเคร่งครัดกำลังปฏิบัติอยู่ในเวลานั้น ซึ่งคือการประกอบพิธีกรรมตามแนวทางสถาบันศาสนาในสังคม อันเป็นการพึ่งพาอำนาจภายนอกซึ่งไม่เคยเปลี่ยนแปลงเลยตั้งแต่ศาสนาปฐมบรรพมาแล้ว ขอนำอีกทัศนะหนึ่งมาเพิ่มเติมต่อไปนี้

นี่เป็นบทความที่เพื่อนผมเขียนเอาไว้ เขาเป็นนักเรียนสายวิทยาศาสตร์ที่มีความคิดพลุ่งพล่าน เป็นคนเรียนเก่งมาก คนหนึ่งที่เดียว...[บทความนี้มีเนื้อหาดังนี้] “มีหลายๆ คนถามว่า ผมเชื่อในศาสนาหรือไม่ ผมตอบไปว่า “กูไม่มีศาสนาอะ แต่ไม่ได้หมายความว่ากูไม่มีศีลธรรม” ก็อย่างที่คุ้นเห็นในโปรไฟล์ผมครับ ว่าผมนับถือใน “ความจริง” ...แล้วถามว่าเรามองศาสนาในมุม

<sup>๙๘</sup> คนไม่มีศาสนา, ความซับซ้อนใจของคนไม่มีศาสนา, ในลานธรรมเสวนา, [on-line].Available:

<http://www.lamndham.net/cgi-bin/kratoo.pl/008514.htm>. (๘ ธันวาคม ๒๕๕๕).

ไหน ผมมองในมุมที่ชื่นชมครับ เพราะแต่ละศาสนานั้นล้วนมีเป้าประสงค์เดียวกัน คือ ให้สังคมสงบสุข แต่ถ้าถามอีกว่าทำไมผมไม่นับถืออะไร ผมก็จะตอบไปว่า เพราะผมสามารถตระหนักรู้ได้ด้วยตัวเอง ว่าผมควรทำอะไร ไม่ควรทำอะไร และผมก็เข้มแข็งพอ ที่จะยอมรับความจริงอันเปราะบางของมนุษย์...สรุปทั้งหมด คือ: ผมไม่นับถือศาสนา ผมว่าการไม่นับถือศาสนากับเป็นคนเลว คือคนละเรื่องกัน...AngerATK”<sup>๙๕</sup>

ทัศนะนี้ ดูเหมือนว่า กำลังมองศาสนาในฐานะ “ไม่ใช่ความจริง” เพราะผู้เขียนยืนยันข้างต้นว่า นับถือใน “ความจริง” และสรุปตอนท้ายว่า “ผมไม่นับถือศาสนา” อย่างไรก็ตาม มีข้อความที่ละไว้ซึ่งไม่ได้คัดลอกมาเพราะดูจะยืดเยื้อ ข้อความดังกล่าวชี้ว่า การปฏิบัติทางศาสนาเช่น การไหว้พระสวดมนต์ บุญบาป ดำเนิน ความเชื่อ เรื่องลี้ลับ อย่างที่ทำกันอยู่ตามที่ศาสนาสอนมา ไม่ใช่สิ่งที่น่าเชื่อถือและไม่มีเหตุผลเพียงพอจะให้เชื่อถือได้ เมื่อเทียบกับเนื้อหาที่คัดลอกมาก่อนหน้านั้น สิ่งที่สองความเห็นยอมรับร่วมกันคือ “ฉันไม่มีศาสนา” เหตุผลสำคัญคือ “ฉันพึ่งพาตัวเองได้” ดังนั้น รูปแบบการดำเนินชีวิตของคนไม่มีศาสนาจึงแตกต่างจากชีวิตทางศาสนาของคนที่มีศาสนาและคนที่อ้างว่ามีศาสนาแต่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการแสวงหาความจริงทางศาสนา ซึ่งอาจสรุปสั้นๆ ด้วยข้อความว่า “ศาสนาไม่ใช่สิ่งสำคัญสำหรับชีวิต”

### ๒.๓.๒ ทัศนะของผู้ปฏิเสธศาสนาแนวจารีตเฉพาะส่วน

เราอาจเรียกกลุ่มนี้ว่ากลุ่มปฏิรูปก็ได้ โดยกลุ่มนี้จะยอมรับตามคัมภีร์ทางศาสนาเฉพาะบางส่วนเท่านั้น และที่ดูก่อนข้างมีทัศนะที่หนาแน่นคือการยอมรับเฉพาะสิ่งที่เราสัมผัสได้ด้วยประสบการณ์เท่านั้น ดังนั้น เนื้อหาบางส่วนในคัมภีร์ที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิตปัจจุบันจึงถูกตัดทิ้งออกไป นอกจากนั้น จะเป็นการพยายามที่จะตีความเนื้อหาทางศาสนาเพื่อเป้าหมาย ๒ ประการคือ ประการแรกเพื่อตอบสนองความต้องการ ซึ่งคือเครื่องมือเพื่อผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ประการที่สองเพื่อความจริงสูงสุดทางศาสนาอย่างแท้จริง บนเหตุผลที่ว่า ศาสนาที่ผ่านมานั้นไม่สมบูรณ์ และถูกอำพรางด้วยจารีตบางประการจึงต้องมีการถอดเนื้อหาศาสนาแบบบริสุทธิ์ออกมาเพื่อทำให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เป็นที่ทราบกันว่า ประวัติศาสตร์ของอินเดียตั้งแต่สมัยที่ชาวอารยันเดินทางมาจากแถบเอเชียกลาง ชาวอารยันเดินทางมาพร้อมกับความเชื่อในการนับถือธรรมชาติและเทพเจ้าประจำ

<sup>๙๕</sup> ขุนแผนน้อย, เหตุผลของคนไร้ศาสนา คุณคิดอย่างไรกับเหตุผลนี้, ในพลังจิต [on-line]. Available: <http://board.palungjit.com/.html> (๘ ธันวาคม ๒๕๕๕).

ธรรมชาติ ผู้ที่สามารถติดต่อกับเทพเจ้าเหล่านี้ได้ ต่อมาภายหลังเราเรียกว่าพราหมณ์ ดังนั้น ศาสนา ดังกล่าวจึงเรียกว่าศาสนาพราหมณ์ แต่ด้วยความที่ศาสนานี้มาเจริญรุ่งเรืองอย่างเป็นล่ำเป็นสันที่ แถบลุ่มแม่น้ำสินธุ จึงเรียกว่าศาสนาฮินดูในภายหลัง ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาที่เก่าแก่หลายพัน ปี ก่อนจะมีศาสนาอื่นๆตามมาในภายหลัง พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางความเจริญรุ่งเรืองของ ศาสนาพราหมณ์ เนื้อหาในบางส่วนของพระพุทธศาสนาไม่ได้แตกต่างจากศาสนาพื้นเพเดิมของ อินเดีย แต่จะมีบางส่วนที่ได้รับการปรับปรุงใหม่ ถ้าเรามีชีวิตอยู่ในพระพุทธศาสนา เราอาจมองว่า พระพุทธศาสนานั้นก้าวหน้าลึกกว่าศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาอื่นใดในสมัยนั้น เช่น แนวคิด เรื่องอนัตตาซึ่งเราเข้าใจว่าไม่มีการสอนในศาสนาพราหมณ์หากแต่จะมีอยู่ในพระพุทธศาสนา เท่านั้น หรือตัวอย่างที่ยกมาก่อนหน้านั้นคือกรณีการตีความพระพรหมในฐานะบุคคลให้เป็นพรหม ที่เป็นชื่อของตลาด และการจัดลำดับของพระพรหมที่มีสถานะสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ให้เป็น เทวดาจำพวกหนึ่ง ซึ่งเราสามารถจะเป็นได้ด้วยวิธีการที่ไม่ยาก (อรรถกถาอรรถกถาโยค) และไม่ยาก (กามสูตรอรรถกถาโยค) เกินกว่ากำลังของมนุษย์

ในคำสอนของพระพุทธศาสนาเอง พระพุทธเจ้าเปิดช่องให้คณะสงฆ์สามารถยกเลิก สิกขาบทบางอย่างที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของยุคสมัย การปกครองของคณะสงฆ์ไทยมีการ ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ขึ้น ส่วนหนึ่งเพื่อส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรซึ่งมีสถานภาพเป็น นักบวชได้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบยิ่งขึ้น อาจมองได้ว่าเป็นการสนับสนุนเนื้อหาหลักในพระไตรปิฎก แนวคิดของพระอรหันตเจ้าจารย์ พระภิกษุจารย์และอนุภิกษา คือการพยายามตีความเนื้อหาหลักให้ สอดคล้องกับยุคสมัย

ในประเทศไทย ช่วงหลังนักปราชญ์อย่างพุทธทาสภิกขุมานี้ มีพระสงฆ์ไทยจำนวนหนึ่ง ที่ได้รับการตอบรับจากสังคมเป็นอย่างดีในฐานะผู้พยายามประยุกต์เนื้อหาในพระพุทธศาสนาให้ สอดคล้องกับยุคสมัย อย่างการประยุกต์เนื้อหาทางพระพุทธศาสนาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ซึ่งงานวิชาการทุกแขนงสามารถจะอธิบายได้ด้วยงานทางพระพุทธศาสนา พระพิศาลธรรม พาทิ (พยอม กลฺยาโณ) ผู้นำบันเทิงวาทีมาใช้กับบันเทิงธรรม ท่าน ว.วชิรเมธี (พระมหาวิฑูชัย วชิร เมธี) ผู้นำเอาเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาที่มีภาษาค่อนข้างแข็งในเชิงคัมภีร์ประยุกต์สู่ภาษาที่เข้าใจ ง่ายกับชีวิตที่ไม่ไกลเกินไปกว่าการสัมผัสพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะสำหรับกลุ่มคนรุ่นใหม่ สมภาร พรหมทา (ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรหมทา) ผู้ตีแผ่เนื้อหาพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการทาง ปรัชญาที่มีฐานสำคัญคือเหตุผล และท่านอื่นๆที่มีฐานความรู้หลักทางวิทยาศาสตร์เช่น ประเวศ วะสี (ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี, ดร.) ประสาน ต่างใจ (ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประสาน ต่าง ใจ) เป็นต้น ผู้พยายามอธิบายพระพุทธศาสนาด้วยพื้นฐานวิธีทางวิทยาศาสตร์ เป็นต้น ท่านเหล่านี้จะ นำเนื้อหาบางส่วนในพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์หลักมาอธิบายใหม่ในเชิงประยุกต์

ศาสนาคริสต์เอง ซึ่งเป็นศาสนาที่มีประชากรทางศาสนามากที่สุดอันดับหนึ่งของโลก เรา จะพบว่าศาสนาคริสต์เดิมนั้นได้รับการประกาศใหม่ที่สืบทอดมาจากศาสนาเดิมคือศาสนาของ ชาวยิวหรือศาสนายูดา พระเยซูเป็นตัวแทนหลักในการตีความเนื้อหาเก่าให้มีความสมบูรณ์และจะ ก้าวหน้ามากขึ้น ขอให้พิจารณาข้อความของพระเยซูดังต่อไปนี้

ท่านทั้งหลายได้ยินคำซึ่งกล่าวไว้กับคนโบราณว่าอย่าฆ่าคน ถ้าผู้ใดฆ่าคนผู้นั้นจะถูก พิพากษาลงโทษ เราบอกกับท่านว่า ผู้ใดโกรธพี่น้องของตนผู้นั้นจะถูกพิพากษาลงโทษ (มธ.๕/ ๒๑-๒๒)

ท่านทั้งหลายได้ยินคำซึ่งกล่าวไว้ว่า อย่าล่วงประเวณีผัวเมียเขา ฝ่ายเราบอกท่านทั้งหลายว่า ผู้ใดมองผู้หญิงเพื่อให้เกิดใจกำหนัดในหญิงนั้น ผู้นั้นได้ล่วงประเวณีในใจกับหญิงนั้นแล้ว (มธ. ๕/๒๓-๒๔)<sup>๒๐</sup>

เราจะพบว่า เหตุผลหนึ่งที่พระเยซูถูกตรึงไม้กางเขนคือถูกกล่าวหาว่า กล่าวพรสวาทอ้าง ตัวเป็นพระเจ้า อย่างไรก็ตาม จากสองข้อความที่นำมาขึ้น เราจะเห็นถึงการเดินก้าวต่อไปของศาสนา คริสต์เพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวม ความผิดโทษที่ผ่านมาเป็นความผิดโทษในทางร่างกาย แต่ ในข้อความใหม่สอนให้เรา รู้จักควบคุมด้านจิตใจด้วย ซึ่งคือการทำให้จิตใจบริสุทธิ์

สำหรับท่านที่ไม่มีพื้นฐานความรู้ทางศาสนาจะขออธิบายเพิ่มเติมว่า ในการอ้างถึงคำ โบราณหรือคำที่ได้ยินมาของพระเยซูนั้น เป็นการอ้างถึงบัญญัติ ๑๐ ประการ ที่โมเสสซึ่งมีสถานะ เป็นประกาศกของพระเจ้าก่อนสมัยพระเยซูได้รับมาจากพระเจ้าบนภูเขาซีนาย โดยบัญญัติลำดับที่ ๕ มีความว่า อย่าฆ่าคน และบัญญัติลำดับที่ ๖ มีความว่า อย่าล่วงประเวณีผัวเมียเขา โดยนัยคือ หาก ใครฝ่าฝืนทำลงไปจะถูกลงโทษจากพระเจ้า บัญญัติ ๑๐ ประการนี้ ถูกประกาศใช้เมื่อคราวที่โมเสส นำพาชาวยิว (อิสราเอล) ไปดินแดนแห่งพันธสัญญา เพื่อปลดปล่อยชีวิตทาสจากการปกครองของ อียิปต์สู่ความเป็นไทในความเมตตาของพระเจ้า อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เราพิจารณาได้คือ การมีข้อบังคับ เกิดขึ้นก็เพราะมีเหตุการณ์บางอย่างทำให้ต้องมีข้อบังคับ นั้นหมายความว่า ในกลุ่มชาวยิวผู้มี อุดมการณ์ร่วมกันมีการล่วงประเวณีผัวเมียเขา และมีการฆ่าคน ตลอดถึงเรื่องอื่นๆที่ทำให้โมเสส ต้องเดินขึ้นไปพักใจบนภูเขาและประกาศบัญญัติ ๑๐ ประการเพื่อการถือปฏิบัติร่วมกันอันจะนำมา ซึ่งประโยชน์สุขทางสังคมของชาวยิวเอง พระเยซูอาจเห็นว่า ข้อบัญญัติดังกล่าว น่าจะเลยไปถึง

---

<sup>๒๐</sup> องค์การกีเคียนส์อินเตอร์เนชันแนลแห่งประเทศไทย, พระคริสตธรรมใหม่, (กรุงเทพมหานคร : มปป, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕-๑๖.

จิตใจด้วย มิใช่แต่เพียงทางด้านร่างกายเท่านั้น โดยมุ่งการขัดเกลาที่จิตใจเป็นสำคัญ จึงมีการเพิ่มเติมสิ่งใหม่โดยไม่ได้ละทิ้งของเก่าแต่ประการใด คือการทำให้สิ่งที่มีอยู่นั้นสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ในสมัยที่งานทางปรัชญาทางซีกโลกตะวันตกกำลังเจริญรุ่งเรือง เนื้อหาบางส่วนทางศาสนาคริสต์โดยเฉพาะความจริงสูงสุดทางศาสนาได้รับการจับตามองถึงขนาดสั่นคลอน จากปัญหาที่ว่า พระเจ้ามีอยู่จริงหรือไม่ นักปราชญ์ท่านหนึ่งที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างหนาแน่นคือ เซนต์ โทมัส อไควนัส ได้ประยุกต์วิธีการทางปรัชญาเพื่อยืนยันให้เห็นว่า พระเจ้ามีอยู่จริงและอยู่ในสถานะแบบใด

จากที่กล่าวมาในประเด็นนี้ เป็นความพยายามเพื่อจะชี้ให้เห็นว่า ในบางครั้ง ศาสนาอาจไม่ใช่สิ่งจำเป็นที่สำคัญสำหรับการมีชีวิตที่ดี และในตัวของศาสนาเอง อาจไม่สอดคล้องกับชีวิตแบบใหม่ในเวลาและสถานที่ที่แตกต่างจากยุคสมัยต้นศาสนาก็ได้ ดังนั้น ศาสนาแบบเดิมจึงอาจถูกปฏิเสธทั้งหมดและ/หรือบางส่วน ศาสนาที่จำเป็นจึงเป็นเพียงสิ่งที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิตเท่านั้น

## ๒.๔ ทักษะในการยอมรับความมีอยู่ของศาสนา

ทักษะที่ดูเหมือนจะเป็นตัวแทนของคนในศาสนาที่ยอมรับว่าศาสนามีอยู่ และมีอยู่ในฐานะที่เอื้อประโยชน์และเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ ทักษะแบบนี้มักถือเอาคัมภีร์เป็นแม่แบบสำหรับชีวิตทางศาสนา จะแบ่งออกเป็น ๓ ทักษะใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้

### ๒.๔.๑ ทักษะทางศาสนาแบบปฏิเสธศาสนาอื่น (Religious Exclusivism)

ในแนวคิดเกี่ยวกับการปฏิเสธศาสนาอื่น ข้อความที่เรา มักนำมาอ้างอิงคือ ข้อความว่า “นอกเหนือพระศาสนจักร ไม่มีความรอด (Outside the Church There is No Salvation)” ข้อความนี้มีขึ้นก่อนการประชุมวาติกันครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ และได้นำมาปรับเปลี่ยนท่าทีใหม่ในการประชุมครั้งนี้ ข้อความชี้ชวนไปถึงความรอดพ้นจากความทุกข์บาปและไฟนรกที่จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเราเข้าไปอยู่ในพระศาสนจักรแห่งพระคริสต์ ซึ่งคือพื้นที่สำหรับการไปอยู่ในอาณาจักรของพระเจ้า (Kingdom of God) อันเป็นความสุขนิรันดร์

อย่างไรก็ตาม ถ้าเรายอมรับร่วมกันได้ว่า คำว่า “ความรอด” คืออันเดียวกันกับ “ความหลุดพ้น” ในศาสนาแบบอเทวนิยม (มนุษยนิยมและธรรมชาตินิยม) ดังนั้น ในศาสนานอกเหนือจากพระศาสนจักรแห่งพระคริสต์จะไม่มี ความหลุดพ้น อันเป็นการปฏิเสธความหลุดพ้นของศาสนาอื่นไปโดยปริยาย



ลองพิจารณาข้อความนี้เพิ่มเติม “ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์ ท่านบดิมูฮัมหมัดเป็น  
รอซูล (บุคคลผู้ได้รับการเลือก) ของอัลลอฮ์ (la ilaha illallah muhammad rasool allah)” และ  
ข้อความในบัญญัติ ๑๐ ประการข้อแรกคือ “ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากฉัน (ยาหะเว-ยะโฮวา)/  
นอกจากฉันจะไม่มีพระเจ้าอื่นใด/อย่ามีพระเจ้าอื่นใดนอกจากยะโฮวา” จริงอยู่ ข้อความนี้แม้จะ  
ไม่ใช่เป็นการปฏิเสธกันระหว่างศาสนา หากแต่เมื่อเราถูกคุมขังด้วยข้อความนี้เท่ากับเราจำเป็นต้อง  
เชื่อมั่นในพระเจ้าเพียงพระองค์เดียวคือความจริงสูงสุดทางศาสนา ซึ่งหมายรวมถึงจะไม่มีพระเจ้า  
อื่นใดแม้ในความเชื่ออื่นๆ

ลองพิจารณาข้อความนี้ในพระพุทธศาสนาที่ว่า “เมื่อใดบุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้ง  
ปวงไม่เที่ยง...สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ ข้อนี้เป็น  
ทางแห่งความหมดจด (...เอส มกุโ วิสุทฺธิยา)” ข้อความนี้ทำให้เราคิดว่า นอกจากทางนี้แล้วจะไม่มี  
ทางอื่นที่เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์หมดจด

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เราจะพิจารณาได้คือ ทัศนะแบบปฏิเสธศาสนาอื่น หรือ Religious  
Exclusivism จะยืนยันว่าสิ่งที่ตนยึดถืออยู่นั้นคือความถูกต้อง ความรอดและความหลุดพ้น  
นอกเหนือจากสิ่งที่ตนยึดถืออยู่นั้น ไม่ใช่ความรอดพ้น จึงดูเหมือนว่า ในยุคสมัยที่ศาสดาหรือ  
ต้นแบบของศาสนานั้นๆประกาศทัศนะ แต่ละศาสดาจะยืนยันให้เห็นว่า สิ่งที่ตนประกาศนั้นถูกต้อง  
กว่ากันอย่างไร อย่างกรณี การทำให้พระบัญญัติเดิมมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นของพระเยซู การโต้แย้ง  
ความเชื่อเดิมของพราหมณ์ด้วยแนวคิดของพระพุทธเจ้า หรือการประกาศศาสนาขององค์กรศาสนา  
ต่างๆต่างรูปแบบเพื่อจะยืนยันว่าศาสนาตนมีลักษณะพิเศษกว่าศาสนาอื่นอย่างไร จำเป็นอย่างไรที่  
เราจะต้องเปลี่ยนการนับถือศาสนาเดิมมาสู่ศาสนาใหม่นั้น

เราต้องยอมรับว่า การนับถือศาสนาเป็นเรื่องภายในจิตใจ บางคนนับถือศาสนาโดยไม่มี  
เหตุผลซับซ้อนใดๆรองรับ หรือไม่จำเป็นต้องได้รับคำอธิบายใดๆ เพราะมีศรัทธาหนักแน่น คน  
ประเภทนี้แม้จะได้รับฟังเหตุผลที่น่าเชื่อถือให้เปลี่ยนทัศนคติอย่างไร ก็ยากที่จะเปลี่ยนความคิดนั้น  
เพื่อรับสิ่งใหม่ๆ ภายในตัวบุคคลประเภทนี้ยังคงยืนยันว่า ศาสนาที่ตนนับถือเท่านั้นคือความรอดพ้น

#### ๒.๔.๒ ทัศนะทางศาสนาแบบยอมรับศาสนาอื่น (Religious Inclusivism)

ในการประชุมวาทิกันครั้งที่ ๒ องค์กรหลักของศาสนาคริสต์ (ศาสนจักรคาทอลิก) ได้  
เปลี่ยนท่าทีทางศาสนาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกศาสนา จากเดิมที่ไม่ยอมรับศาสนา  
อื่นนอกเหนือจากศาสนจักรแห่งพระคริสต์ กลายเป็นการยอมรับศาสนาอื่นเข้ามาด้วย แต่เป็นการ  
ยอมรับแบบไม่เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ ขอให้พิจารณาข้อความดังต่อไปนี้

ประวัติศาสตร์แห่งการไถ่กู้ เริ่มตั้งแต่พันธสัญญาเดิม ซึ่งพระเป็นเจ้าได้ทรงให้ไว้แก่ อับราฮัม และบุตรหลานของท่านต่อมา ก็อับราฮามชาตินิว ดังที่พันธสัญญาเดิมได้เล่าไว้ ส่วนสำคัญที่สุดแห่งการไถ่กู้มนุษยชาติก็คือพันธสัญญาใหม่ ซึ่งพระเป็นเจ้าทรงให้แก่มวลมนุษย์ โดยทางพระบุตรองค์เดียวของพระองค์คือพระเยซูคริสต์เจ้า...พันธสัญญาใหม่นี้ เป็นพันธสัญญาสุดท้ายตายตัวตลอดไปสำหรับมนุษย์...พระวาจาและกิจการที่พระเป็นเจ้าได้ทรงใช้ในการเผยแสดงพระองค์เองแก่มวลมนุษย์ ส่วนใหญ่อยู่ในพระคัมภีร์ ผู้ที่เชื่อทุกคน ควรรู้จักและรักพระคัมภีร์ และนำข้อคำสอนจากพระคัมภีร์มาปฏิบัติ...มนุษย์ทุกคนมีสิทธิ์อันควรเคารพเทิดทูน ที่จะให้ความเชื่อทางศาสนาของตนเป็นที่ยอมรับ เขาจะต้องไม่ถูกบังคับบีบบังคับจากอำนาจภายนอกใดๆหรือบุคคลผู้มีอำนาจ เพื่อให้นับถือหรือปฏิบัติตามหลักศาสนาใดศาสนาหนึ่ง เขาจะต้องไม่ถูกขัดขวางมิให้ปฏิบัติตามหลักศาสนาของตน กระนั้นก็ดี มนุษย์ทุกคนมีหน้าที่แสวงหาความจริงเกี่ยวกับพระเจ้าและพระศาสนจักร เมื่อเขาพบแล้ว เขาก็มีหน้าที่จะต้องเข้าถือและปฏิบัติศาสนกิจ...ทุกศาสนามีสิ่งหนึ่งที่เหมือนกันคือ ความเชื่อในเรื่องพระเจ้า อาจจะมีการผิดพลาดในความคิดเกี่ยวกับพระเจ้า...<sup>๒๑</sup>

ข้อความที่อ้างถึงซึ่งทำตัวหนาไว้นั้น เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า เบื้องหลังการยอมรับศาสนาอื่นนั้น มีเงื่อนไขบางประการ ภาคแสดงของเงื่อนไขยังคงเห็นว่า คัมภีร์พันธสัญญาใหม่คือสิ่งสำคัญที่สุดเป็นพันธสัญญาสุดท้ายไม่เปลี่ยนแปลงที่พระเป็นเจ้าทรงสื่อสารผ่านทางพระบุตรคือพระเยซูคริสต์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ซึ่งเราจะต้องนำมาปฏิบัติ และมีบางส่วนอาจอยู่ในที่อื่นแต่เป็นส่วนน้อย อย่างไรก็ตาม เรายังจะต้องแสวงหาความจริงเกี่ยวกับพระเจ้าและพระศาสนจักร อาจจะมีบางศาสนาที่เข้าใจผิดพลาดเกี่ยวกับพระเจ้า (ยี่สิบศาสนาที่ปฏิเสธความมีอยู่ของพระเจ้ายังห่างไกลจากความรอดพ้น)

จริงอยู่ แม้ว่าท่าทีในการมองศาสนาอื่นของศาสนจักรพระคริสต์จะเปิดกว้างขึ้น แต่สิ่งหนึ่งที่ยังยืนยันคือทางแห่งความรอดพ้นสมบูรณ์คือศาสนจักรพระคริสต์ ดังนั้น ศาสนาอื่นแม้จะมีความรอดพ้นอยู่ ก็มีแต่เพียงน้อยนิด เพราะความสมบูรณ์ได้เผยแสดงไว้ในพันธสัญญาใหม่แล้ว

สำหรับศาสนาในประวัติศาสตร์ที่ดูจะเปิดใจกว้างยอมรับแนวความคิดอื่นก็มีเช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยอมรับว่าพระพุทธเจ้าคือปางหนึ่งของพระนารายณ์ ศาสนาสิกข์ยอมรับพระเจ้าใน

---

<sup>๒๑</sup> คุณพ่อชวัล แสงแก้ว, สรุปคำสอนของสภาวาติกันครั้งที่สอง. [on-line]. Available: <https://docs.google.com/file/d/0B4ohXBMX6OLbZUt6ak84Q3NSWmFmVIBtZHBMTETzQQ/edit?pli=1>. (๓ ธันวาคม ๒๕๕๕)

ศาสนาอิสลามและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูรวมกัน เท่าที่สังเกต ดูเหมือนว่า ศาสนานี้ค่อนข้างจะมีความเป็นประชาธิปไตยทางศาสนาค่อนข้างสูง แต่ศาสนาต่างๆก็ยังคงยืนยันว่าศาสนาของตนคือทางเดียวแห่งความรอดพ้น

### ๒.๔.๓ ทิศทางศาสนาแบบพหุนิยมทางศาสนา (Religious Pluralism)

จากการที่ศาสนาต่างพยายามที่จะยืนยันทางแห่งความรอดเดียว เป้าหมายเพื่อการรวมศาสนาให้เป็นหนึ่งจึงเป็นไปได้ แนวทางหนึ่งซึ่งอาจจะมีเค้าสืบเนื่องมาจากการประชุมวาทิกันครั้งที่ ๒ คือการยอมรับศาสนาอื่น ประจวบกับความรู้สมัยใหม่เกิดขึ้นมาก เราได้เห็นความหลากหลายของความรู้ ความคิด ความเชื่อ และรูปแบบการดำรงชีวิตต่างๆ ดังนั้น ความหลากหลายทางศาสนาจึงน่าจะเป็นทางออกที่ดีสำหรับมนุษย์ เพราะเมื่อทำให้รวมกันไม่ได้ ก็ต้องยอมรับการแยกกันตามที่เป็น

ในการเสนอแนวคิดความหลากหลายทางศาสนา เริ่มต้นจากความคิดที่ว่า ศาสนาทั้งหลายต่างยืนยันว่า ศาสนาของตนเท่านั้นจริง ปัญหาที่ตามมาคือ ศาสนามีมากกว่าหนึ่ง ถ้าศาสนา ก.จริง ก็แสดงว่า ศาสนาอื่นที่ไม่ใช่ ก.เป็นเท็จ แต่ไม่มีศาสนาใดเลยที่ยอมรับว่าศาสนาของตนเป็นเท็จ

นักปรัชญาที่เสนอแนวคิดพหุนิยมทางศาสนาคนสำคัญคือ จอห์น อิก (ศาสตราจารย์จอห์น อิก) โดยท่านเสนอทางออกเริ่มต้นจากข้อความที่ว่า ศาสนาใดก็ตามสามารถเปลี่ยนแปลงมนุษย์จากการยึดตนเองเป็นศูนย์กลางไปสู่การเอาความเป็นจริงเป็นศูนย์กลาง ศาสนานั้นมีความเป็นจริงมากกว่า โดยต้องเริ่มจากการที่ศาสนานั้นเกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ต่อความจริงสูงสุด<sup>๒๒</sup> ซึ่งการเปลี่ยนผ่านจากการเอาตนเองเป็นศูนย์กลางไปสู่การเอาความเป็นจริงเป็นศูนย์กลางคือการมีประสบการณ์ร่วมกันทางศาสนา ปัญหาที่ตามมาคือ เราไม่สามารถเข้าใจความจริงได้จนกว่าเราจะมีประสบการณ์เกี่ยวกับความเป็นจริงทางศาสนา ดูเหมือนว่า แนวคิดพหุนิยมทางศาสนาของจอห์น อิก จะเป็นแบบ “จากความหลากหลายไปสู่ความเป็นอันเดียวกัน” ซึ่งคล้ายกับกรวยกระดาษ โดยเริ่มจากปากกรวยไปสู่จุดเล็กสุดคือก้นกรวย

แนวคิดพหุนิยมทางศาสนาที่จอห์น อิกเสนอมานั้น ไม่ได้ราบรื่นเสียทีเดียว เพราะมีการตั้งข้อสังเกตจากนักปรัชญาท่านอื่นในหลายประเด็น เช่น ประเด็นความเป็นพหุนิยมทางศาสนา ซึ่งควรจะเป็นพหุนิยมทางศาสนาทั้งในฐานะเป้าหมายและวิธีการ ประเด็นความแตกต่างของภาวะความเป็นจริงทางศาสนา เป็นต้น

---

<sup>๒๒</sup> ดูรายละเอียดใน สุวรรณ สถาอานันท์, *ศรัทธากับปัญญา : บทสนทนาทางปรัชญาว่าด้วยศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๘-๑๗๑.

ในปัจจุบัน เราต้องยอมรับว่า เราไม่สามารถครอบงำความคิดและการแสดงออกของมนุษย์ให้อยู่ในกรอบเดียวกันได้ แนวทางที่ได้รับการยอมรับมากคือ “ความเป็นพหุลักษณะ” หรือการให้ทุกอย่างเป็นอย่างที่เป็น ลักษณะทางศาสนาก็เช่นกัน เราไม่จำเป็นต้องให้ศาสนาแบบเทวนิยม (มนุษยนิยมและธรรมชาตินิยม) กลายเป็นศาสนาแบบเทวนิยม หรือให้ศาสนาแบบเทวนิยม กลายเป็นศาสนาแบบอเทวนิยม (มนุษยนิยมและธรรมชาตินิยม) ศาสนาคริสต์ที่ดูจะมีบทบาทอย่างยิ่งในสังคมศาสนา ได้ปรับตัวที่จากทางรอดเดียวคือพระคริสต์ กลายเป็นทุกศาสนามีทางรอด พระพุทธศาสนาเอง ก็ใช้ว่าจะปฏิเสธศาสนาอื่นนอกเหนือพระพุทธศาสนา แต่ถ้าศาสนาใดสามารถทำให้คนพ้นทุกข์ได้ พระพุทธศาสนาจะถือว่าแนวทางแบบนั้นเป็นแนวทางที่ต้องยอมรับ จากแนวคิดเรื่องบัว ๔ เหล่า อาจให้ความคิดที่ว่า เราไม่สามารถให้บุคคลเทียบบัวสี่เหล่าเป็นบัวเหล่าอื่น ได้อย่างจับพลัด ซึ่งบัวแต่ละเหล่าก็ควรจะได้รับการที่เหล่านั่นๆจะรับได้ แต่ก็เพื่อพัฒนาคนให้สูงขึ้น จากแนวคิดเรื่องพหุนิยมทางศาสนานั้น เราคงบอกไม่ได้ว่า ศาสนาแบบใดคือความรอดอย่างแท้จริง สิ่งที่จะทำได้คือการยอมรับเพื่อให้พอเหมาะกับบัวเหล่านั้นๆ ดังข้อความที่พอจะตีความได้จากแนวคิดของพุทธทาส ภิกขุที่ว่า

...เราจะเกณฑ์ให้สัตว์ทั้งหลายมีความรู้สึกเท่ากันและเสมอกัน นั้นไม่ได้ สัตว์ทั้งหลายจะต้องมีสติปัญญาเป็นของตนโดยเฉพาะ มองเห็นว่าเป็นความทุกข์หรืออันตรายตามส่วนแห่งความสามารถ ของสติปัญญาของตนๆจะนั้น...<sup>๒๓</sup>

จากแนวคิดของจอห์น อิก ซีให้เราเห็นว่า เราจะไม่สามารถรู้จักความจริงแท้ของศาสนาได้ เพราะความรู้ดังกล่าวถูกคลุมด้วยผ้าม่านลายดอกไม้ จะเป็นกระบวนการทางจิตหรือความสามารถของอายตนะก็ตาม บางศาสนาอาจคิดว่าลายดอกไม้บนผ้าม่านคือความจริงแท้ ขณะที่บางศาสนาอาจเลิกละผ้าม่านไปสู่ความจริงแท้ได้ ซึ่งผู้นั้นนั่นเองจะรู้ว่า ประสบการณ์ทางศาสนาชนิดใดคือความจริงทางศาสนา

อย่างไรก็ตาม ทศนะทางศาสนาแบบพหุนิยมทางศาสนานี้ คือทศนะที่ยอมรับร่วมกันว่า ทุกศาสนามีความจริง เบื้องหลังการยอมรับร่วมกันนี้ ผู้วิจัยคิดว่าเป็นการเสนอทางออกในการแก้ปัญหาความแตกต่าง/ขัดแย้งทางศาสนาในยุคใหม่ที่เน้นความเป็นพหุลักษณะ

ทศนะทั้ง ๓ ที่กล่าวมา คือทศนะที่เห็นว่า ศาสนามีประโยชน์ต่อชีวิต บางกลุ่มเชื่อมั่นศาสนาอย่างมั่นคง จะมีความพยายามหยาบยื่นสิ่งที่ตัวเองคิดว่าดีให้คนอื่นหรือให้คนอื่นได้มีประสบการณ์ร่วมกับตน แต่ถ้าคนอื่นซึ่งมีศาสนาอยู่แล้วและคิดว่าสิ่งที่ตนยึดถืออยู่นั้นก็ดีไม่

<sup>๒๓</sup> พุทธทาส ภิกขุ, ศาสนาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, มปป.), หน้า ๖.

แตกต่างจากสิ่งใหม่และดูจะดีกว่า ซึ่งคือการยอมรับศาสนาที่ดีในระดับความพอใจของแต่ละคน  
ท้ายที่สุดคือการยอมรับความหลากหลายทางศาสนาร่วมกัน

## ๒.๕ ทักษะของพุทธทาสภิกขุต่อปัญหาในการเข้าใจศาสนา

### ๒.๕.๑ ศาสนาคืออะไร

ในการให้ความหมายของคำว่า “ศาสนา” พุทธทาสภิกขุเห็นว่า โดยทั่วไปนั้นเราเห็นกันว่า ศาสนาคือคำสอน ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ยังไม่ถึงแก่น ท่านโยงไปถึงการแปลความหมายมาจากคำว่า “Religion” ซึ่งในสมัยซีเซโร (Cicero) เห็นว่า คำว่า “Religion” มาจากรากศัพท์ว่า “lig” ที่มีความหมายคือ “to observe” อันหมายถึงการปฏิบัติหรือการตั้งใจทำ ต่อมาในสมัย เซอร์ วีอุส (Servius) มีความเห็นว่า มาจากรากศัพท์คือ “Leg” ที่มีความหมายคือ “to bind” ซึ่งคือความผูกพัน แต่สมัย เซนต์ ออกัสติน (St. Augustin) ประมวลคำว่า “Lig” และ “Leg” เข้าด้วยกัน แล้วแปล “Religion” ว่าเป็น การประพฤติกระทำตามคำสั่งจากสวรรค์ เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพอันสูงสุดซึ่งเรียกว่าพระเจ้าเป็นเจ้า<sup>๒๔</sup>

ในทัศนะของท่าน ศาสนาที่แท้จริงไม่ใช่คำสอน หากแต่เป็น “ตัวการปฏิบัติ”<sup>๒๕</sup> หรือ “ตัวการกระทำ” โดยมีเป้าหมายคือเพื่อไปสู่ความรอดพ้นตามศักยภาพ ท่านเห็นว่า ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์เท่านั้นที่มีศาสนา แม้แต่สัตว์ใหญ่<sup>๒๖</sup> ไบไบไบหุ้ยก็มีศาสนาเช่นกัน ท่านได้ตีความใหม่ตามแนวทางของเซนต์ ออกัสตินเพื่อให้เกิดความเป็นสากลแก่ทุกศาสนาว่า ศาสนาคือการประพฤติหรือการกระทำตามกฎความจริงแห่งธรรมชาติอันเด็ดขาดอันทำให้เกิดความสัมพันธ์ขึ้นระหว่างมนุษย์กับสภาพสูงสุดกล่าวคือความไม่มีทุกข์<sup>๒๗</sup> ซึ่งเราอาจรวมความตามทัศนะของท่านได้ว่า ศาสนาคือการกระทำเพื่อความรอดคือความไม่มีทุกข์

ปัญหาที่ตามมาคือ ถ้าเราทำอะไรบางอย่างเพื่อให้ตัวเองรอดเช่น การลักขโมยทรัพย์สินของคนอื่น เพื่อให้รอดพ้นจากความหิวในแต่ละวันจะถือว่าเป็นศาสนาได้หรือไม่ ท่านได้แก้ประเด็นนี้ว่า ไม่ถือว่าเป็นศาสนา เพราะมันจะกลายเป็นการเพิ่มความทุกข์มากขึ้นทั้งต่อตัวผู้กระทำเองและผู้ถูกกระทำ ดังนั้น เราจะเห็นว่า การให้ความหมายของคำว่า “ศาสนาคืออะไร” ของพุทธ

<sup>๒๔</sup> ดูรายละเอียดใน พุทธทาส ภิกขุ, ศาสนาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, มปป.), หน้า ๑๘-๑๙.

<sup>๒๕</sup> ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓, ๕๕, ๑๔๕.

<sup>๒๖</sup> ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐, ๕๕, ๑๕๒.

<sup>๒๗</sup> พุทธทาส ภิกขุ, ศาสนาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, มปป.), หน้า ๑๙.

ทาสภิกขุ<sup>๒๔</sup> นั้น มีกรอบสำคัญคือการกระทำเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ และให้ถือตัวการกระทำ หรือพฤติกรรมเป็นศาสนาที่แท้จริง ไม่ใช่คำสอนที่เป็นเพียงสื่อ ไม่ใช่ตัวหนังสือ พิธีหรือลัทธิ ธรรมเนียมใดๆ<sup>๒๕</sup>

นอกจากนั้น ในการให้ความหมายตามแนวคิดเดิมของคำว่าศาสนาที่จำกัดอยู่เพียงการ ผูกพันและปฏิบัติต่อพระเจ้า ซึ่งอยู่ในกรอบของศาสนาแบบเทวนิยมโดยที่ศาสนาแบบอเทวนิยมไม่ อาจล่วงล้ำเข้าไปได้ แต่แนวคิดของพุทธทาสภิกขุในการให้ความหมายของคำว่าศาสนากลายเป็นสิ่ง สากลทั่วถึงทั้งศาสนาแบบเทวนิยมและอเทวนิยม และที่สำคัญคือ จะเป็นศาสนาได้ก็ต่อเมื่อปฏิบัติ แล้วรอดพ้นจากความทุกข์ ซึ่งไม่ใช่สัญลักษณ์สื่อความหมาย

### ๒.๕.๒ ศาสนามีอยู่

พุทธทาสภิกขุแบ่งกลุ่มความคิดเกี่ยวกับการเข้าใจศาสนาของคนออกเป็น ๗ ทรรศนะ<sup>๒๖</sup> คือ

- ทรรศนะที่ ๑ คือทรรศนะที่ว่าศาสนาไม่มีความจำเป็น
- ทรรศนะที่ ๒ คือทรรศนะที่เห็นสิ่งที่ไม่ใช่ศาสนาว่าเป็นศาสนา
- ทรรศนะที่ ๓ คือทรรศนะที่เห็นศาสนาผิดว่าไม่ใช่ศาสนา
- ทรรศนะที่ ๔ คือทรรศนะที่เห็นการได้มว่าเป็นศาสนา
- ทรรศนะที่ ๕ คือทรรศนะที่ว่าศาสนาเป็นตัวถ่วงความเจริญ
- ทรรศนะที่ ๖ คือทรรศนะที่ว่าศาสนาคือปัจจัยทำให้เสียเปรียบในการแข่งขัน
- ทรรศนะที่ ๗ คือ ทรรศนะที่ยอมรับความหลากหลายของศาสนา

โดยมีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า ทรรศนะแรกคือกลุ่มความคิดที่บอกคนอื่นว่าตนไม่มีศาสนา ทรรศนะที่สองคือกลุ่มความคิดที่ถือเอาเปลือกของศาสนาว่าเป็นแก่นของศาสนา ทรรศนะที่สามคือกลุ่ม ที่ทำตรงกันข้ามกับศาสนาได้แก่การพอกพูนกิเลสให้มาก เห็นการมีกิเลสว่าเป็นประ โยชน์มากกว่า การไม่มีกิเลส ทรรศนะที่สี่คือกลุ่มความคิดที่จะยอมรับศาสนาก็ต่อเมื่อได้รับผลตอบแทนโดยเฉพาะ ทางวัตถุ ทรรศนะที่ห้าคือกลุ่มความคิดว่าศาสนาไม่สอดคล้องกับความเจริญก้าวหน้าในทางโลก ทรรศนะที่หก คือกลุ่มความคิดที่ยอมรับว่าความก้าวหน้าทางโลกต้องมีการแข่งขัน แต่ถ้าเคร่งครัดกับ ศาสนา จะทำให้เสียเปรียบในการแข่งขัน หากจะยอมรับศาสนาก็ต่อเมื่อศาสนาทำให้ตนได้เปรียบ

<sup>๒๔</sup> ดูรายละเอียดใน พุทธทาส ภิกขุ, ศาสนาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, มปป.), หน้า ๑๔๕.

<sup>๒๕</sup> ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘-๑๓๑.

คนอื่นเท่านั้น และทัศนคติที่เจ็ด คือกลุ่มความคิดที่ยึดถือศาสนาเป็นของเราและของเขาอย่างหลากหลาย จึงมีความแปลกแยกในฐานะที่ตรงกันข้ามต่อกัน

เราอาจรวมทัศนคติทั้งหมดนั้นว่า กลุ่มที่มองศาสนาอย่างไม่เข้าใจหรือไม่ได้เห็นว่าศาสนาจะมีประโยชน์อะไรต่อโลก ในความคิดของพุทธทาสภิกขุ ท่านเห็นว่า ศาสนาเป็นสิ่งที่มียุ่จริง โดยศาสนา คือสิ่งที่ดีที่สุดในสำคัญที่สุด และจำเป็นที่สุด<sup>๙๙</sup> แต่คนทั้งหลายไม่เข้าใจแก่นแท้ของศาสนาจึงมองศาสนาไปในทางที่ผิด บางกลุ่มถึงกับนำเอาศาสนามาเป็นเครื่องมือในการตอบสนองกิเลสของตัวเอง และจะสลัดทิ้งไปเมื่อศาสนาไม่อาจให้ประโยชน์โดยเฉพาะความมั่งคั่งทางวัตถุต่อตนเอง ที่ยิ่งไปกว่านั้นคือการยึดว่าศาสนาของตนเท่านั้นถูกต้อง ศาสนาอื่นผิด อันเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากความจริง

ในการเข้าใจศาสนานั้น ท่านได้แบ่งระดับของการเข้าใจออกเป็น ๓ ระดับ<sup>๑๐๐</sup> คือ

ระดับแรก      ระดับปुरुชน

ระดับที่สอง    ระดับคนถึงศาสนา (ธรรม)

ระดับที่สาม    ระดับคนข้ามพ้นศาสนา/เหนือศาสนา/ไม่มีศาสนา

ระดับปुरुชนจะมองศาสนาในฐานะศาสนาที่หลากหลายแบบของใครของมัน หรือศาสนาของตนเท่านั้นจริง ศาสนาอื่นไม่จริง หรืออาจมีความจริงอยู่บ้างแต่เพียงเล็กน้อย ซึ่งอาจสอดคล้องกับแนวคิดแบบ “Religious Inclusivism - Religious Inclusivism” อันเป็นการปฏิเสธศาสนา นอกเหนือจากที่ตนยอมรับไปในตัว ระดับคนถึงศาสนาหรือคนถึงธรรม คือระดับที่เห็นว่าโดยเนื้อในแล้วศาสนาเหมือนกัน ซึ่งอาจสอดคล้องกับแนวคิดแบบ “Religious Pluralism” ที่มองเห็นความเหมือนกันของแก่นในความแตกต่างเพียงกระพี้เท่านั้น ส่วนระดับคนข้ามพ้นศาสนา/เหนือศาสนา/ไม่มีศาสนา นั้นคือการมองเห็นศาสนาเป็นความว่าง คล้ายกับการที่เราอยู่ท่ามกลางการมีอยู่ของศาสนา หากแต่ว่างจากศาสนา คงเหลือเพียงธรรมชาติแท้ๆ ซึ่งอาจเรียกว่า “ความจริงตามธรรมชาติ” หรือ “ธรรม” ซึ่งปลอดพ้นจากชื่อนามใดๆทั้งปวง

---

<sup>๙๙</sup> ดูรายละเอียดใน พุทธทาส ภิกขุ, อะไรคืออะไร?, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐๕.

<sup>๑๐๐</sup> ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, โอวาทของท่านพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร: สมัชชาการพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๘๐.

### ๒.๕.๓ ไม่มีศาสนา ๒ ความหมาย

การเข้าใจศาสนาแบบข้ามพ้นศาสนา/เหนือศาสนา/ไม่มีศาสนานั้น เราพิจารณาได้ใน ๒ ความหมาย โดยความหมายแรกได้แก่ความหมายที่เราเข้าใจทั่วไปคือ คำว่า “ไม่มี” ซึ่งหมายถึง “ไม่มี” เช่นในประโยคคำพูดที่ว่า “ศาสนาตายแล้ว” หมายถึง “ศาสนาไม่มีแล้ว” คำว่า ไม่มีเป็นตัวบ่งถึงสิ่งๆหนึ่งที่เคยมีแต่ไม่มี และไม่เคยมีสิ่งนั้นจึงไม่อาจบอกได้ว่าสิ่งนั้นมี ส่วนอีกความหมายหนึ่งคือ ศาสนามีอยู่ แต่เราสามารถอยู่เหนือความมีของศาสนา หรือ อยู่ด้วยความว่างท่ามกลางความมี ศาสนา ดังนั้น ศาสนาจึงไม่มี

เราจะเห็นได้ว่า บางคนที่มีมองว่าตนไม่มีศาสนานั้น หมายถึง การที่ตนไม่มี “สิ่ง” ที่เรียกว่า “ศาสนา” อาจเทียบศาสนาได้กับการที่ตนไม่มีแก้วใส่น้ำดื่ม ซึ่งเราเคยมีมาก่อน แต่เวลานี้เราไม่มีแล้ว ตรงกับความหมายแรก อันเป็นการมองศาสนาในระดับล่าง หรือบางคนอาจมองศาสนาเป็นเพียงมายภาพ อันเป็นการมองว่าศาสนาไม่มีอยู่จริง พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ศาสนาเป็นสิ่งที่มิอยู่ แต่มีอยู่ในระดับต่างกัน ในความหมายหลัง คือการผ่านชีวิตทางศาสนาเข้าถึงความจริงตามธรรมชาติเข้าสู่ภาวะไม่มีศาสนาซึ่งเป็นภาวะสูงสุด

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในบทที่ ๒ นี้ พอจะสรุปได้ว่า ในการทำความเข้าใจแนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนานั้น ในเบื้องต้นผู้วิจัยไม่อาจเลี่ยงความหมายของคำว่า “ศาสนา” ที่มีกรกล่าวเป็นพื้นฐานทั่วไปในการทำความเข้าใจศาสนาได้ โดยเฉพาะในบริบทของคำว่า “ศาสนา” แบบไทยที่แปลมาจากภาษาอังกฤษคือคำว่า “Religion” เพราะเมื่อถือเอาคำแปลจากศัพท์ต่อศัพท์ ดูจะไม่สอดคล้องกัน ตลอดถึงการยอมรับไม่ได้กับการที่จะเอาระบบจริยธรรมซึ่งไม่ได้ยึดโยงกับความจริงสูงสุดคือพระเจ้าเข้ามาไว้ด้วยกันว่าเป็นศาสนาของนักวิชาการต่างชาติในยุคเริ่มแรก แต่การตีความของพุทธทาสภิกขุ ท่านได้ชี้ให้เห็นว่า คำว่า “ศาสนา” และ “Religion” มีความสอดคล้องกันโดยสารถะ โดยท่านได้พัฒนาความหมายที่อธิบายได้ทั้งศาสนาแบบเทวนิยมและอเทวนิยม (มนุษยนิยมและธรรมชาตินิยม) ที่ว่า ศาสนาคือการประพฤติก่อหรือกระทำตามกฎความจริงแห่งธรรมชาติอันเด็ดขาดอันทำให้เกิดความสัมพันธ์ขึ้นระหว่างมนุษย์กับสภาพสูงสุดคือความไม่มีทุกข์ ซึ่งท่านเห็นว่า จะเป็นสากลมากกว่าความหมายอื่นๆที่ผ่านมา

มีทัศนะที่มีมองว่า ศาสนาไม่ได้มีความหมายสำหรับชีวิต ทัศนะนี้จึงปฏิเสธศาสนาและมองว่าตนไม่มีศาสนา ผู้วิจัยได้ยกอ้างข้อความของคนไทยจำนวน ๒ ท่านที่บันทึกผ่านโลกออนไลน์เข้ามาพิจารณา ทั้ง ๒ ท่านได้พยายามตีความว่าศาสนา ความดี และศีลธรรมไม่เหมือนกัน การไม่มีศาสนาไม่ได้หมายความว่า จะไม่มีศีลธรรมและความดี ตนจึงไม่ขอมีศาสนา อีกกลุ่มความคิดหนึ่งที่มองเห็นว่า ศาสนามีอยู่ หากแต่ต้องได้รับการจัดสรรใหม่ให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของยุคสมัย



จึงได้ปฏิเสธแนวทางศาสนาแบบจารีตบางส่วน พุทธทาสภิกขุอยู่ในกลุ่มปฏิเสธศาสนาแนวจารีตบางส่วนนั้นด้วย สิ่งที่ท่านมองคือศาสนาเป็นสิ่งที่ดีที่สุด สำคัญที่สุด และจำเป็นที่สุด ดังนั้น ศาสนาจึงมีความหมายที่สำคัญสำหรับชีวิตมนุษย์ เพียงแต่เราต้องเสาะหาความหมายที่แท้จริงของศาสนาให้ได้เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ในประวัติศาสตร์ เราจะพบว่าศาสนามีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกัน ในยุคแรกจึงเป็นยุคของการยืนยันว่าศาสนาของตนเท่านั้นคือความรอดหรือความหลุดพ้น ศาสนาอื่นไม่ใช่ทางแห่งความจริง เราเรียกแนวคิดแบบนี้ว่า “Religious Exclusivism” แนวคิดแบบนี้สร้างความขัดแย้งทางศาสนาอย่างสาหัส ต่อมาศาสนาแบบแปลกแยกเริ่มอ่อนตัวยอมรับศาสนาอื่นที่ไม่ใช่ตนว่ามีความจริงอยู่บ้างแต่ไม่ใช่ทั้งหมด คือแนวคิดแบบ “Religious Inclusivism” และท้ายที่สุดคือการต้องยอมรับความหลากหลายทางศาสนาคือศาสนาแบบ “Religious Pluralism” หรือการยอมรับศาสนาที่หลากหลายอย่างเท่าเทียมกันเมื่อเราเปลี่ยนผ่านชีวิตความเป็นอยู่จากการเอาตนเองเป็นศูนย์กลางสู่การเอาความจริงเป็นศูนย์กลาง

ปัญหาทางศาสนาที่ตามมาคือ การยอมรับไม่ได้กับความหลากหลายทางศาสนาและการที่จะให้ความหลากหลายทางศาสนามีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา พุทธทาสภิกขุเห็นว่า โดยเนื้อแท้แล้วศาสนามีหนึ่งเดียวและเหมือนกัน แต่ที่คนปฏิเสธและไม่เห็นความสำคัญของศาสนาก็ด้วยการไม่เข้าใจศาสนาที่แท้จริง จนกลายเป็นความขัดแย้งทางศาสนา ท่านได้แบ่งการเข้าใจศาสนาออกเป็น ๓ ระดับ และระดับสุดท้ายคือ “ไม่มีศาสนา”

การไม่มีศาสนาไม่ได้หมายความว่าศาสนาไม่มีอยู่ หากแต่คือการเปลี่ยนผ่านชีวิตทางศาสนาไปสู่ความจริงตามธรรมชาติที่เป็นความว่างจากคามมีศาสนา แนวทางแบบนี้เท่านั้นที่จะช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้ง/แตกต่างทางศาสนา ทั้งตัวของศาสนาเองและชีวิตทางศาสนา

ในบทถัดไป เราจะมาพิจารณาถึง มุมมองทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุอันนำไปสู่การข้ามพ้นความเป็นศาสนา/ผ่านพ้นความเป็นศาสนา/ไม่มีศาสนา โดยที่ “ไม่มีศาสนา” นั้นมีขอบเขตเพียงใด ข้อเสนออันนำไปสู่การแก้ปัญหาความขัดแย้ง/แตกต่างทางศาสนาได้อย่างไร